

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови і літератури

АНТРОПОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ЛІРИКИ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ
ПОЕТЕСИ ТАМІЛИ КІБКАЛО

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності: 014 Середня освіта
освітньої програми:

українська мова і література

Усатенко Інни Віталіївни

Керівник: канд. філол. н., проф. Райбедюк Г.Б.

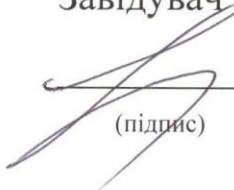
Рецензент: докт. філол. н., проф. Шевчук Т.С.

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри української мови та літератури
(назва випускової кафедри)

протокол № 7 від «10» січня 2020 р.

Завідувач кафедри

 Колесников А. О.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні ЕК

«24» січня 2020 р.

Оцінка 100 відмінно
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

 Трущенко І. Н.
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА АНТРОПОЛОГІЯ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	9
1. 1. Утвердження антропологічної методології.....	9
1. 2. Витоки та становлення антропологічного дискурсу: національний контекст.....	15
1. 3. Категоріально-понятійна матриця.....	21
РОЗДІЛ 2. ПОСТАТЬ ТАМІЛИ КІБКАЛО В КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ІНТЕР'ЄРІ ПРИДУНАВ'Я.....	26
2. 1. Творча еволюція	26
2. 2. Наукова рецепція та інтерпретація художнього доробку: стан і перспективи.....	34
РОЗДІЛ 3. ПОЕЗІЯ ТАМІЛИ КІБКАЛО: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕКСТУ.....	38
3. 1. Гуманістична змістовність творчості	38
3. 1. 1. Гуманізм як ключовий концепт літературної антропології поетеси.....	38
3. 1. 2. Духовний світ віршів для дітей.....	44
3. 2. Атрибути тілесності в індивідуальній творчій репрезентації.....	51
3. 2. 1. Онтологія тіла.....	51
3. 2. 2. Ієрархія душі.....	55
3. 2. 3. Метафізика серця.....	64

РОЗДІЛ 4. ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ СУЧАСНОГО УРОКУ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ.....	72
4. 1. Теоретико-методична характеристика уроку української літератури.....	72
4. 2. Методичні зауваги щодо проведення уроків літератури рідного краю.....	74
4. 3. Формування літературної компетентності учнів на уроках літератури рідного краю.....	82
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	92
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

Українське літературознавство протягом останніх десятиліть активно реагує на західні ідеї, формуючи новітні методології інтерпретації художнього тексту (мистецького явища). Нинішнє життя диктує потребу звернення до проблем гуманістичних колізій у художньому дискурсі, до «таких аспектів, які ще донедавна залишалися поза увагою теоретиків літератури» [147, с. 103]. Передовсім це стосується проблеми прочитання особистості в контексті художнього тексту. Йдеться завперш про інтерпретаційні вектори, онтологію яких визначає людина як основа структурування тексту.

Відтак закономірно, що у філологічній науці останнього часу дедалі помітнішим фактом стає літературознавча антропологія, означена Л. Гарнашинською як «новий методологічний проект» [115], що репрезентує гуманістичні цінності, а також означена німецьким філософом К. Вульфояк «антропологічний поворот» у сучасних наукових стратегіях [18, с. 3]. Трансформуючи основні ідеї філософської антропології в літературну площину, антропологія тяжіє до синтезованого бачення людини крізь призму художньої дійсності. «Літературознавча антропологія перебуває у сфері культури як цивілізаційного набутку людства або культури як інтегральної цілісності, в якій людина посідає основне місце[...]Відтак антропологія літератури несе певну інформацію про людську природу крізь призму літератури, завдяки їй людина доходить до суті власної природи» [68].

Антропологічних підходів до інтерпретації вимагають насамперед ті твори, глибинні смисли яких виявляють людиноцентричні проблеми буття, проблеми, пов'язані з духовним світом особистості. Саме такий художній світ репрезентує творчість ізмаїльської поетеси Таміли Олексіївни Кібкало (нар. 1937 р.). Її поезія – «чисте мистецтво і справжній талант, який завжди викликає у людей світлу радість і бажання самим зробити що-небудь по-справжньому добре» [113]. На півдні України ім'я поетеси відоме одержимою увагою до маленьких читачів, яким вона вельми часто дарує книжечки-

розмальовки: «Веселинка» (2002), «Малюнок-подарунок» (2004), «Кульбабки» (2006) та ін. Тому й у літературно-критичних оцінках її постать подається переважно в контексті літератури для дітей. Проте творчість поетеси має значно ширші обрії, про що свідчать такі збірки, як «Дві мови – два крила» (2005), «Голос душі» (2017), «Весна на Дунаї» (з музичним супроводом та живописним оформленням), «На Дунаї хвиля грає» (2017).

Т. Кібкало «несе до читача світло своєї душі, добро серця, висоту Духу» [98, с. 60]. Симптоматичними в цьому сенсі видаються її одкровення та щемні зізнання в тому, що «осягає власну візію народження й визрівання слова на тлі душевної гармонії» [46, с. 3]. Християнські цінності формують у творах поетеси домінанти високої духовності, яка зумовлює гуманістичну концепцію, визначає сутність естетичного ідеалу авторки, що творчо реалізується в антропологічному полі її лірики з домінуванням гуманістичних тенденцій та духовного виміру авторського тексту крізь призму інтерпретації концептів *душа*, *добро*, *милосердя*, *любов* тощо. Поет С. Льовін, оцінюючи доробок мисткині, відзначає: «Писати про Тамілу Олексіївну і легко, і складно. Легко – тому, що це надзвичайно добра, чуйна і відкрита людина, жінка, про яку багато хто говорить як про власну матір. Складно – тому, що не одразу відшукаєш ті слова, котрі змогли б передати багатство і красу її душі, теплого серця. Але одне очевидно: говорити і писати про таких людей треба» [44, с. 2].

Доробок Т. Кібкало фактично лише останніми роками почав увіходити до рецептивного поля фахівців (публікації Г. Райбедюк, Л. Рєви-Лєвшакової, І. Стойкової). На жаль, навіть більшість її книжок друкувались без передмов. Газетні публікації дають небагато для наукового уявлення про мистецький феномен цієї, поза сумнівом, талановитої майстрині слова. Тим часом естетичний рівень лірики поетеси вартий уваги й об'єктивного потрактування. Отже, *актуальність* порушеної в роботі наукової проблеми зумовлена потребою фахового осягнення творчого доробку Т. Кібкало загалом і з'ясування антропологічних колізій її художньої свідомості як

структуротвірного чинника зосібна. Техніка антропологічного аналізу уможливорює, на нашу думку, розгляд її творчості з гранично об'єктивних та найбільш органічних для її вираження художньо-естетичних позицій. Актуальність теми кваліфікаційної роботи підсилюється проблемами методичного плану, зокрема недостатньою оснащеністю навчально-методичними матеріалами дисципліни «Література рідного краю» в школах Південної Одещини.

Мета нашого дослідження – проаналізувати творчий доробок ізмаїльської поетеси Таміли Кібкало у стратегіях літературознавчої антропології. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань:

- узагальнити наявні в науковому дискурсі дефініції понять літературознавчої антропології як методологічного проекту сучасних гуманітарних досліджень;
- виявити в авторському тексті художні коди гуманістичної естетики;
- розкрити гуманістичний потенціал авторського тексту поетеси в аспекті генерування художньої енергії;
- визначити антропологічні складові філософсько-естетичної концепції Т. Кібкало (*душа, тіло, серце*), охарактеризувати специфіку їх творчого втілення;
- обґрунтувати структуру антропологічних домінант у ліричному наративі поетеси на основі образних і мовних засобів їх вираження;
- розкрити ефективність методики формування літературної компетентності старшокласників у процесі вивчення літератури рідного краю;
- окреслити магістральні напрямки подальшої вивчення творчого доробку Т. Кібкало в парадигмі сучасних інтерпретаційних методологій.

Об'єктом дослідження є поетичний доробок Т. Кібкало. З метою встановлення специфіки творів антропологічного змістового поля до аналізу залучено літературний контекст Придунав'я та репрезентативний літературно-критичний і мемуарний матеріал.

Предметний інтерес дослідження зосереджено на художній антропології поетеси в межах її індивідуальної естетики та філософського й культурно-мистецького контексту. **Методи** дослідження. Методологічну основу роботи визначили елементи різних методів (біографічний, психоаналітичний, типологічний). Антропологічний метод дослідження літературних явищ використовується в роботі як метаметодологія.

Джерельна база досліджень кваліфікаційної роботи. Визначальними для дослідження стали праці українських та європейських науковців, присвячені проблемам антропології та естетики (К. Вульфа, М. Марковського, Р. Нича, Я. Поліщука, Г. Сковороди, Л. Тарнашинської, Д. Чижевського, Ф. Штейнбука, П. Юркевича). Запропонована інтерпретаційна модель доробку Т. Кібкало базується на положеннях дослідників літератури Придунав'я (Г. Райбедюк, А. Соколової, О. Томчука) та матеріалах ЗМІ. Висвітленню методичних аспектів прислужилися публікації сучасних методистів щодо проблематики уроків літератури рідного краю (Л. Башманівської, Г. Токмань, А. Фасолі, В. Шуляра).

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути творчо адаптовані під час вивчення літератури рідного краю в закладах середньої освіти різних типів. Теоретичні напрацювання придатні до їх використання у процесі опанування студентами філологічних спеціальностей, а також вибіркового дисциплін відповідної проблематики.

Апробація роботи. Робота є самостійним дослідженням. Його наукову концепцію оприлюднено в доповідях на таких конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «IV Дунайські наукові читання: гуманітарна освіта в теорії та практиці» (Ізмаїл, 2018, 23 жовтня); науково-практична конференція, присвячена 30-річчю відділення образотворчого мистецтва «Креативність пізнання особистістю мови мистецтва: актуальні проблеми розвитку в закладах освіти» (Ізмаїл, 2018, 01 листопада); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (Ізмаїл, 2018,

15 листопада); III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція з нагоди Міжнародного дня рідної мови «Актуальні проблеми сучасної філології» (Ізмаїл, 2019, 21 лютого); Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з української мови, літератури (з методикою їх викладання) (Умань, 2019, 03 квітня); навчально-методичний семінар «Впровадження інноваційних технологій в практику навчання української мови та літератури в закладах середньої освіти» (Ізмаїл, 2019, 18 квітня); XII Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Наука. Освіта. Молодь» (Умань, 2019, 25 квітня); Фестиваль науки та арт-проектів з нагоди Всеукраїнського дня науки (Ізмаїл, 2019, 15 травня); Sesiunea Internațională de Comunicări Științifice «PERSPECTIVE ASUPRA ISTORIEI LOCALE ÎN VIZIUNE ATINERILOR ISTORICE» (Кагул, 2019, 23 травня); міжнародна науково-практична конференція «Крос-культурний код Подунав'я: історико-лінгвістичні студії» (Ізмаїл, 2019, 20 жовтня); V Всеукраїнська науково-практична конференція «Науковий пошук студентів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» (Ізмаїл, 2019, 14 листопада).

Результати дослідження викладено у чотирьох одноосібних публікаціях. Методичні напрацювання адаптовані під час проходження науково-педагогічної практики та участі в роботі методичного семінару з проблематики дослідження на базі ЗОШ № 4 I-III ступені м. Ізмаїл.

Кваліфікаційну роботу виконано як складову частину комплексної теми наукового проекту Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Регіональна література і живопис етнічних груп Українського Придунав'я як засіб формування колективної ідентичності локального соціуму» (наказ МОН України № 1466 від 28. 12. 2018).

Структурата обсяг кваліфікаційної роботи адекватні меті та основним завданням. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаної літератури (всього – 161 найменування) та додатків.

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА АНТРОПОЛОГІЯ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

1. 1. Утвердження антропологічної методології

Кінець ХХ століття ознаменувався кардинальними змінами не тільки в економіці, політиці, але й у гуманітаристиці. Це зумовлено певною вичерпаністю попередніх методологій у західноєвропейській та американській гуманістиці. Виникла необхідність «дисциплінарного й методологічного перекрою у посттоталітарному й пострадянському просторі [19, с. 46]. Відчутно змінився «ментальний зріз» (М. Фуко) і українського літературознавства «після вимушеного методологічного посту радянського періоду» [1, с. 5]. Як підкреслює П. Іванишин, «колоніальні культурно-історичні обставини формування наукового буття відходили у минуле, гносеологічну дійсність почали формувати постколоніальні реалії» [39, с. 3]. Ю. Ковалів трактує сучасну методологію як «систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної дослідницької діяльності у філології (теорії літератури, літературної критики, історії літератури, мовознавства, фольклористики), підпорядковану конкретному науковому завданню, спрямованому на освоєння літературної чи лінгвістичної дійсності, досягнення пізнавальних дослідницьких цілей» [49, с. 31].

Аналізуючи основні тенденції сучасного українського літературознавства, відомий теоретик літератури Г. Клочек підкреслює, що «протягом свого розвитку літературознавство немовби постійно переміщувало увагу з одного на інший об'єкт – з художнього твору на автора, з автора – на читача. Залежно від цього формувалися методологічні принципи наукового аналізу – біографічний метод, психологічна школа, структуральна поетика, рецептивна естетика і т. д.» [48, с. 123].

Українське літературознавство посттоталітарного простору зазнало відчутних докорінних змін ідеологічного та методологічного характеру.

Однією з помітних тенденцій є активізація уваги дослідників до людинознавчого змісту літературного твору як джерела його художності. На перший план в парадигмі сучасних методологій виходить антропософський аспект інтерпретації, що має об'єктом наукового осмислення завперш концепцію людини і світу. Н. Мафтин трактує його як сутнісну засадничу якість стилю, «тісно пов'язану зі структурами авторської свідомості, її філософськими, естетичними, релігійними та іншими основами» [70, с. 11]. Р. Гром'як відзначав «живу реакцію теперішнього вітчизняного літературознавства на антропологию як гуманітарну актуалію, звертаючи увагу на наявність відповідних акцентів у сьогоднішніх дослідженнях класичної прози, поезії, теорії літератури» [25, с. 54].

Відомо, що центральний об'єкт художнього осмислення в кожному творі визначає сама людина, її сутність, особистісні якості, місце у світі. Тому не світ речей чи певні реалії дійсності мають стати домінантою літературних творів, а «людський світ», гуманістичні цінності та відповідні рефлексії. В основу дослідження антропологию літератури ставить не так звану об'єктивність відображення письменником світу (реалізм), а виявлення через його письмо особистості, індивідуальності автора, що при читанні накладається на індивідуальність реципієнта [87]. Рецепція широкого спектру людино центричної проблематики зумовлює потребу різних методологічних підходів, що характеризуються, за С. Кримським, «зміною методологічної свідомості сучасної науки» [59].

Новий спосіб інтерпретації художнього тексту пропонує антропологічна методологія. В її основі лежить визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента з його багатьма тематичними розгалуженнями. Попри їх розмежування, різні, подекуди й істотно відмінні вектори студіювання, у цілому антропологічну методологію структурує антропоцентризм. Власне, виникнення й усталення літературознавчої антропології й стимулювали пошуки «нового методу дослідження крізь призму антропоцентризму» [84, с. 58]. Це зумовило акцентування в просторі

гуманітаристики антропологізму, зокрема його стрижневої ідейної вісі, що її можна сформулювати таким чином: «Хто ти, людино?» [73, с. 452].

Аналіз літературних творів у антропологічному вимірі передбачає з'ясування феномену літературної творчості в контексті «антропологічного повороту європейської гуманітарної думки, де людина визнається як унікальна істота, що володіє креативним потенціалом, здатністю змінювати як навколишній світ власного буття, так і творити власний духовний світ, вдаючись до сфери культури» [53, с. 54]. Розглядаючи літературу як продукт творчості людини, за словами сучасного компетентного прибічника цієї методологічної доктрини Я. Поліщука, вона «переосмислює і саме поняття тексту, а також спонукає до перегляду традиційних інтерпретацій словесності, яким бракувало цього аспекту» [87, с. 27]. Маються на увазі передовсім людинознавчі основи художнього мислення того чи того митця, що стають об'єктом інтерпретації в цій дослідницькій парадигмі. Однією з її визначальних характеристик є антропоцентризм як модель світобачення і світовідтворення, що передбачає такий тезаурус: людина / соціум, людина / культура, людина / людина, людина / власне «Я».

Репрезентанти літературознавчої антропології відчутно актуалізували питання про людину та її місце у світі. Так, Л. Мясникова підкреслює, що в періоди «ломки» (а саме таким є період сьогодення) «щоразу по-новому ставлять і формулюють проблему людини» [106, с. 45]. Точкою відліку антропологічної інтерпретаційної моделі обирають тексти, посередництвом яких досліджується особистість у різних аспектах її буття», «в різних проєкціях» [115, с. 49].

Для літературознавчої антропології художні твори постають як «постійно актуальний і оригінальний запис людського досвіду» [85, с. 104]. Як напрям дослідження в науковому дискурсі, вона спрямована на осмислене, вмотивоване висвітлення особистості, «створення автором свого образу людини, осмислення інтерпретації і образів-персонажів» [101, с. 243].. Філософське дослідження особистості звертається до тих сторін її природи та

життєдіяльності, які характеризують те, «що в ній заслуговує поваги та заохочення?» [99, с. 60].

Принцип антропологічної інтерпретації, як підкреслює Г. Райбедюк, «спрямовано до сфери стійких емоційних станів – антропологічної передумови людської екзистенції. Він ґрунтується на всебічному вивченні людини, виходячи з унікальності проявів її внутрішнього життя, котрі ініціюються діяльнісним тлумаченням. Це зумовило розуміння духовності як здатності переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ особистості на етичній основі» [97, с. 39].

Осмисленню проблем гуманістичної спрямованості літературної антропології, антропологічної перспективи в літературознавстві присвячено наукові праці таких відомих зарубіжних дослідників, як В. Ізер, М. Марковський, Р. Нич та ін. Вони розглядають феномен літературної творчості в контексті «антропологічного повороту» (К. Вульф) європейської гуманітарної думки, де людина визнається унікальною істотою, що володіє креативним потенціалом, здатністю змінювати навколишній світ власного буття, формувати особистий духовний світ, вдаючись до сфери культури.

Українське літературознавство також повертає свій погляд до антропологічного аналізу літературного тексту, що засвідчують численні студії теоретичного, й історико-літературного плану, що все частіше з'являються в національному інтелектуальному дискурсі (напр., статті таких дослідників: С. Андрусів («Антропологія літератури-літературна антропологія-літературознавча антропологія (до семантики терміна)»), Я. Поліщука («Антропологічна перспектива в літературознавстві»), Л. Гарнашинської («Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій»), С. Яковенка («Предмет літературознавчої антропології. Польський варіант»), низка розвідок Г. Райбедюк про антропологічний вимір поезії неокласиків («Антропологічні домінанти поезії київських неокласиків») і дисидентів («Поезія Василя Стуса в інтерпретаційному полі літературознавчої антропології»),

«Антропоцентризм Григорія Сковороди в духовному просторі тексту Василя Стуса»).

В основу антропологічної теорії покладено визнання самоцінності людини, «за посередництвом якого здатна змінювати світ навколо себе або творити власний світ, вдаючись до сфери культури. Проте цілі й завдання філософської чи культурної антропології на сьогодні чітко визначені, тоді як літературна антропологія задекларувала відмінні й специфічні теоретичні настанови. Їх переважно співвідносять її науковою концепцією антропологізму, що розглядає людину «як найдосконаліший витвір природи», вважає її основною світоглядною категорією, стверджуючи, що «пізнання її психічного життя і творчості дає ключ до розкриття та розуміння законів природи і суспільства» [92, с. 29].

Літературознавча антропологія запропонувала новий підхід до інтерпретації словесності, прийнявши за основу «суб'єктивний характер творчості, з одного боку, та суб'єктивність читацької рецепції, з другого». Її провідний постулат, який визначив особливість цього підходу, можна проілюструвати за допомогою ключової тези В. Ізера: «Художня література – не тільки постійне відтворення світу, в якому ми живемо, але й роздум про те, ким є ми самі» [35, с. 20]. Прибічники антропологічної концепції вважають, що «тексти художньої літератури краще, повніше та глибше характеризують саме людину, ніж певні реалії дійсності, що в них відображені» [87, с. 20].

Нинішні підходи до оцінки естетичних явищ спонукають до перегляду попередніх способів інтерпретації художньої літератури, усуваючи брак подібної оптики дослідження. Як стверджує польський дослідник М. Марковський, «змінюючи перспективу читання, вона змінює також – згідно з першим принципом перспективізму – те, чим є сам текст. Змінюючи свій предмет, вона змінює також [...] попередні способи його читання» [68, с. 492]. Важливим етапом сучасних уявлень про сутнісні властивості людини, котрі ініціюються її діяльнісним тлумаченням, стало трактування поняття

«духовність» як граничну спроможність модифікувати зовнішнєсвіт особистості у внутрішній на етичному ґрунті. Необхідність етизації діяльності зумовила повернення до християнського витлумачення ряду наріжних «екзистенціалів» (особистісних виявів) людини. Отже, йдеться про необхідність етико-антропологічної рефлексії щодо людських діянь, які обсервуються митцями слова, про етику буття, сформовану митцями.

Антропологія літератури (і літературна антропологія), як підкреслює С. Андрусів, «обіймає не всю природу літератури (не розглядає проблеми жанрів, художнього письма, стилю, форм оповіді і т. п.), а тільки їх людинознавчі виміри. Тому існує реальна небезпека ототожнити мислення та поведінку людини в культурі (головна проблематика антропології літератури) із психологічною реакцією та суспільною поведінкою – і у черговий раз вийти за межі дослідження самого тексту як літературного феномену» [1, с. 8].

Недоліки теорії антропологічної літератури, як самостійної галузі літературознавства, не перетворитися на універсальний метод у дослідженні літератури або на чергову «методологічну фікцію» [34, с. 246]. Визнання в художньому тексті першопланової ролі людини спонукає не тільки здійснювати переоцінку цінностей «у сучасному суспільстві динамічних змін, а й переосмислювати феноменальну роль самої людини на тлі модернізації соціально-економічних практик та її здатності до власної культурної трансформації» [35]. Саме така трансформація і є іманентною якістю художньої літератури, здатної змінювати й удосконалювати кожен окрему особистість. В цьому й полягає важлива гуманістична підставова якість нової методологічної парадигми.

Сутнісною ознакою сучасної літературної антропології є її можливість перевідкривати заново проблему, пов'язану з природою людських здатностей. На сьогоднішньому етапі свого розвитку перед нею поставлено такі основні завдання: створення знань про людину; дослідження категорій «тіло», «дух», «душа», «біль»; аналіз твору, в центрі якого перебувають

проблеми, важливі для людини й людства загалом; дослідження тем у літературі, що «мають значення для духовної діяльності людини (проблеми пам'яті, самотності, свідомості та підсвідомості, уяви тощо); аналіз літературних комунікацій (вплив авторської свідомості на літературні суб'єкти у творі, а також вплив читача на конструювання/відтворення художнього світу твору»; «дослідження поетикальній і пізнавальних аспектів художнього твору в антропологічному розрізі» [85, с. 107].

Український вектор літературознавчої антропології та антропології художньої літератури постали на основних ідеях філософської антропології не тільки європейської, але й національної традиції – наукової та літературно-мистецької.

1.2. Витоки й становлення антропологічного дискурсу: національний контекст

Український напрямок антропологічної методології має світоглядною формою насамперед «релігію, основним змістом – людину, а в людині – мораль» [131, с. 62]. Відомо, що первісно антрополógія (грец. *ανθρωπος* – людина, *λογος* – слово) означала «біологічну науку, що вивчає тілесну природу людини, її походження і подальший розвиток, близько стоїть до суспільних наук, також наука про походження й еволюцію людини, утворення людських рас і про нормальні варіації фізичної будови людини. Як самостійна наука сформувалася в середині 19 століття» [3]. Антропологія – міжгалузева дисципліна, що досліджує біологічну, культурну та соціальну еволюцію людини. Нинішні антропологи прагнуть встановити подібності та відмінності соціальних форм життя і культурних обрядів, релігійних вірувань та економічних систем різних типів суспільств – стародавніх і сучасних.

У вузькому сенсі антропологія – це виключно вчення про людину (взаємозв'язок тіла і мозку, анатомії та фізіології). В широкому смислі антропологію вважають наукою про людство в єдності його культурних і

соціальних ракурсів; традиції і звичаї, вірування і цінності, соціальні інститути, сім'ю, шлюб і спорідненість, економічні механізми, еволюцію мистецтва, боротьбу за престиж і т. д. [153]. У розширеному трактуванні антропологія охоплює і гуманітарні науки, в тім числі й літературознавство.

Первісно в Україні антропологія синтезує такі напрями думки, як натурфілософія, космологія, мораль; сама ж вона переважно осмислюється в контексті релігії. Основним завданням мислителів українського середньовіччя стає «пізнання світу як вияв сокровенних, вічних ідеальних прикмет потойбічного буття, краси та мудрості першопричини, що в ньому містяться» [136, с. 89]. На відміну від космологічної та «натурфілософської» проблематики питанням антропології вони приділяли особливу увагу, намагаючись усебічно розкрити своє розуміння сутності людини, з'ясувати сенс і мету свого існування» [131, с. 63].

Важливим етапом становлення антропологічної думки на національних теренах була діяльність давньоруських книжників, їх інтерес до злободенних питань політичного життя. Навітьтакі жанри києворуської літератури, як молитви, позначені особливою увагою «до громадянського звучання, оскільки переважно подібні жанрові вкраплення утворювалися з патріотичною метою, передбачалось їх озвучення при великих скупченнях народу» [7, с. 3]. С. Бондар вбачає в історії смисл у «моральному вдосконаленні людства» [131, с. 83]. Про це свідчить більшість староруських пам'яток: «Повчання Володимира Мономаха», «Моління Данила Заточника», «Ізборники» Ярослава Мудрого тощо. В цих та інших джерелах, за слушними спостереженнями Е. Соловей, формується широке проблемне коло буття, спостерігається «виразний нахил до питань етичних» [108, с. 75]. Отже, середньовічна українська думка акцентувала увагу на людині взагалі, на її антропологічній сутності зосібна (боротьба добра і зла, моральна сутність людини, вдосконаленні людини й людства в цілому)

Особливо важливий етап становлення антропологічного вчення пов'язаний із порою Відродження, що поставило людину супроти

теоцентризму. Тож закономірно, що саме в період Відродження (українського в тім числі) на перший план виходять ідеї Платона, зокрема його етичні та естетичні погляди, згідно з якими органічній єдності набуває духовне й тілесне в загальній концепції людини.

Саме під безпосереднім впливом платонівського ідеалу «постійного самовдосконалення» розвивалась практична філософія Г. Сковороди, який, за словами Г. Геник-Березовської, був націлений «на якусь надприродну апостольську вивершеність, що відповідала принципам його етичного вчення» [20, с. 54]. За твердженням сучасних дослідників, українська літературна антропологія «органічно виходить з традиції, що визначає образ української філософії, а в своїх витоках сягає антропології та практичної філософії Г. Сковороди» [21, с. 4]. Проблема «загрунтування» (Л. Тарнашинська) літературної антропології актуалізує також антропоцентричні ідеї відомого українського філософа Д. Чижевського.

Антропоцентризм становить собою «заперечення теоцентризму середньовічної культури, одну з визначальних характеристик Ренесансу, як і титанізм та індивідуалізм» [65, с. 81]. Антропоцентризм як осереддя філософської системи Г. Сковороди має своє глибоке коріння в міфологічному мисленні масової свідомості, безпосередньо пов'язаної з антропоморфізмом, у космоцентризмі античності, а головне – в антропоцентризмі Ренесансу й Нового часу. У цій гуманістичній філософії «людина постійно «будує» творить власний ідеальний образ, усвідомлює себе як щось неповторне в оточуючому світі, реалізує себе спільно з цим образом у процесі життєдіяльності» [103, с. 90].

Антропоцентризм визначив провідні мотиви антропологічних уподобань Г. Сковороди, що передбачали ставлення до світу, котре «уможливлює адекватність світоперетворювальної активності суб'єкта діяльності найвищому покликанию людини – її «природовідповідності» [131, с. 212]. Антропологія Г. Сковороди має три аспекти: онтологічний, гносеологічний і морально-практичний. Проблемне поле філософсько-

естетичної антропології давньоукраїнського мислителя визначили такі основні ідеї, як антропоцентризм і гуманізм, риторика досвіду й артикуляція свободи, людська екзистенція, самопізнання та самовдосконалення індивіда, його самототожність, одухотворене поняття особистості як діяльного центру. У філософських рефлексіях та художніх текстах давньоукраїнського мислителя простежуються ненастанні пошуки сенсу буття. В центрі його осяянь перебуває феномен людини як основи літературного задуму та головний постулат філософії творчості.

У філософсько-естетичній системі Г. Сковороди виразно прочитуються такі антропологічні концепти, як самопізнання і самопроростання індивідуального духу, «очищення, просвітлення, екстаза» (Д. Чижевський), «вникнення у свій внутрішній світ», «другого народження» людини, її оновлення, прийняття у себе «зерна вічності». Відомо, що основною смисловою матрицею його філософсько-антропологічної концепції була проблема осягнення людини, афористично сформульована словами Сократа «Пізнай самого себе», Г. Сковорода нагадував, що в Мойсеєвих книгах майже 20 разів написано це: «Почуй себе», «Збагни себе» і замість ключа до всього подається те саме, що «Пізнай себе» [105, с. 415].

Г. Сковорода ставить у центр своїх художніх осяянь не імперсонального індивіда, а «людину, що пізнає», порушуючи в такий спосіб важливе антропологічне завдання – «практика себе» («набуття себе»). Для давньоукраїнського мислителя характерна екзистенційна ідея ставання собою: «Намагаймося пізнати самих себе. Таким чином можемо пізнати істинного чоловіка...» [105, с. 202].

Презентація Г. Сковородою людини як духовної істоти («внутрішньої людини») оприявнює одну із основних складових його антропологічної концепції. Тому до давньоукраїнського мислителя «можуть бути віднесені слова про осягнення метафізичного і моральнісного смислу індивідуальності» [90, с. 252].

Зі Г. Сковородою пов'язують важливу віху в історії української антропології і його внесок у «філософію серця». Це поняття, як відомо, запровадив Д. Чижевський, вважаючи, що воно вельми «характерне для української думки» [137]. Воно є способом пізнання, що «полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самого себе не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, чуттями, здоровим глуздом» [24, с. 470]. За Сковородою, серце – це «безодня» людської душі, через яку відкривається божественна «безодня». В його вченні «серце – символ того, що називається душею, осереддя людського в людині» [52].

Основні засади «філософії серця» П. Юркевич виклав у праці «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого», де «розгортається цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини» [133]. У названій праці П. Юркевич писав: «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини. Так, в серці зачинається і народжується рішучість людини на ті або інші вчинки, в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є осередком волі та її хотіння» [155, с. 73]. Важливою тезою філософських ідей мислителя для подальшого розвитку української антропологічної школи є висновок про те, що серце визначає індивідуальність людини, її неповторність та унікальність.

Сучасна літературна антропологія «кшталтується, зокрема, антропологією культурною, філософською та природознавчою» [76, с. 11]. У Д. Чижевського вона постає насамперед як спротив, протиположність їм. Його позитивістське розуміння антропології зумовило появу поняття про людину «без душі». На думку дослідника, воно підмінило набуте ще античністю традиційне розуміння цього слова, що передбачало осягнення людської істоти «в її цілісності та єдності, у глибині, складності і загадковості її буття» [140, с. 343].

Однією з визначальних в антропологічній концепції Д. Чижевського стала думка про ієрархічність людської душі, яка є «внутрішньо ієрархічно

сконструйованою і при цьому всьому багатоманітно співвідносною з різними сферами і площинами буття космічного» [140, с. 344]. Артикуляція антропологічного фактору як реакція Д. Чижевського на природничі науки свого часу видається суголосною сьогоднішньому дню, адже структуралістські та постструктуралістські інтенції спричинили глобальне заступлення людини, «оречевлення соціальної сфери заслонило емпіричну динаміку та відносну складність явищ» [76, с. 7]. Увага вченого особливо виділяє моменти криз у суспільній свідомості, що актуалізують антропологічні зрушення – посилену увагу до явищ духовного життя. Д. Чижевський повертає нас до емпіричного виміру філософських та літературознавчих явищ, до категорії індивідуального, суб'єктивного досвіду, суголосної сучасним вимірам літературної антропології.

Окремі нариси вченого актуалізують необхідність фактично витісненого структуралізмом «цілопсихотілесного», чи гібридного (водночас тілесно-чуттєвого, суспільно-культурного, понятійно-мовного) досвіду. Саме такий досвід Р. Нич вважає сьгодні найнеобхіднішим, основоположним, визначаючи його «переможне повернення [...] як суттєвої, колись центральної – і при цьому очевидно транс дисциплінарної – проблематики всіх гуманітарних та суспільних наук» [76, с. 25].

Зосереджуючись на духовному компоненті, Д. Чижевський вирізняє дуже важливу рису, завдяки якій пізнається здатність людини до духовного проростання – це здатність до переживання. Вона інспірує особливий чин філософського духу, філософського способу існування-як-мислення. Провидіння, на думку Д. Чижевського, реалізується «через індивідуальні переживання окремих людей»: тоді «Бог промовляє до всього народу, навіть до всього людства» [140, с. 43].

Без переживання дійсність постає неосмисленою, а переживання робить її проблематичною, такою, що заставляє шукати смисл, видобувати його із захованих глибин. Найважливіше те, підкреслює вчений, щоб дійсність як проблема переживалась безпосередньо, а не «вироджувалася у

вивчення філософської літератури», в чому він убачав початки кризи. Невипадково критерієм духовної ієрархії в його вченні постає триєдина цілісність переживання, мислення та моралі.

За тонким спостереженням філософа, у сфері теорії стикається розум окремих людей, а у сфері естетики непорушними залишаються цінності, яких ніколи не можна знищити, а лише відсунути у той чи інший історичний час. У сфері цінностей носить безсмертний дух Божий, тому все, що потрапляє до сфери естетичного, не має смерті, навіть коли історично нації зникають з арени часу – «в естетичній сфері відкривається (чомусь) онтологічне» [139, с. 177]. «Естетична сила» здатна об'єднати теоретичну дискретність. Ось чому, на його думку, Шевченко прочитується як суголосний різним ідеологіям – не за своїми суспільними переконаннями, а за геніальним художнім чуттям, що перебиває епохи. Ось чому поезія здатна жити, коли зникає нація [71, с. 314].

У контексті антропологічної домінанти літературно-філософських інтенцій Д. Чижевського слід розглядати і його посилену увагу до містицизму, що має здатність посилюватись у кризові перехідні епохи. Вирізняючи пізнання як сферу містичного переживання Бога, він дає визначення містику: містик – той, хто «доспів» [141, с. 140]. Містик – це вища межа визначеної дослідником духовної ієрархії – це можливість бачити те, що сховане за тілесною заслоною матеріального світу [71, с. 315].

Антропологічну концепцію Г. Сковороди, П. Юркевича та Д. Чижевського розвивають дослідники нинішньої гуманітаристики. Свідчення тому є цілком новаторські праці сучасних дослідників, котрі репрезентують новий напрям інтерпретації художнього тексту в методологічному багатоголоссі сучасного українського літературознавства.

1. 3. Категоріально-понятійна матриця

Нинішня відкритість європейського літературознавства названа

А. Бужинською як «культурний переворот». Культурно-антропологічні зречення, що останнім часом спостерігаються в гуманітаристиці, зумовлюють стратегічні повороти в аналізі літературних творів. Цю ситуацію польський учений-антрополог Р. Нич сформулював у такий спосіб: «... тексти продовжують промовляти про світ, однак людина вже втратила безпосередній доступ до нього...». Означені тенденції, котрі домінують у сучасній гуманітаристиці, на думку вченого, породили «кризу системного теоретичного мислення» [76, с. 9].

Оминаючи дискусії щодо проблеми антропологічного методу літературознавства, дослідники (філологи, філософи, культурологи) припускають, що «не йдеться ні про орендування антропологами нашого клопіткого, щораз важче означуваного предмета (антропології літератури як одного з розділів антропології культури), ні про ризиковану і, як запевняють фахівці, аматорську спробу впровадити антропологію до літературознавства (а такі асоціації може викликати літературна антропологія)» [76, с. 10].

Попри двозначності, «очевидним є намагання відрізнити антропологію літератури як науку про антропологічні підстави, функції, зумовленість літератури та її учасників – від літературної антропології як знання про антропологічні виміри й особливості літературних структур і категорій» [76, с. 12]. Однак, незалежно від зусилля оборонити власну специфіку літературна антропологія змушена все ж спиратися на *stricte* антропологічні основи, підпорядковувати власні зацікавлення антропологічним принципам, а також уточнювати й взорувати на антропологічне розуміння – статус, завдання і засадничі ознаки літератури [76, с. 16].

По-новому постала проблема людини в сучасному світі, а тому «вимагає нового формулювання її пояснення. В умовах, коли постмодернізм як феномен культури, що проповідує «майбутнє в минулому» (Ж.-Ф. Ліотар), коли культивується життя без істин, ідеалів, норм та будь-якої звичаєності, людина опиняється беззахисною перед множинністю ймовірностей та плинністю множинностей. Тим-то постмодерні теорії у світі хистких

невизначених понять, коли людина з усім комплексом своїх проблем набуває статусу плинної маргінальності, самі стають хисткими, непевними, втрачаючи ключові позиції, провокують пошуки нової методологічної свідомості, інших парадигм дослідження» [115, с. 49].

В антропологічному дискурсі здійснюється пізнання світу через універсальні антропологічні концепти, котрі формують категоріальну матрицю дослідження. Попри відчутні відмінності означених у попередній структурній частині роботи концепцій, очевидним залишається спільний об'єкт антропоцентричного вивчення. Це «людина в різних аспектах її буття» через посередництво літературного тексту [115, с. 50].

Багато точок дотику мають складові літературознавчої антропології, зокрема, «гуманістична зорієнтованість на людину як центр буття (ідеї антропоцентризму), парадигма тіла (опозиція дух/тіло, поняття «одухотвореної особистості», бачення людини виключно як істоти «вертикального спрямування»), категорія досвіду як «молекули» антропологічної інтерпретації; топоси свободи, душі, долі, самотності тощо» [115].

Найважливішою складовою антропологічної доктрини є *гуманізм*. Незважаючи на очевидні відмінності, усі аспекти гуманізму подібні у визнанні людини найвищою цінністю. За М. Гайдеггером, гуманізм «означає філософське витлумачення людини, за яким суще у цілому інтерпретується, оцінюється від людини і відповідно людиною» [134, с. 161]. Власне, гуманістична концепція буття структурує найзагальніші параметри антропологічної матриці тексту, що концептуалізуються в художньому просторі твору через індивідуально-авторські модуси.

Антропологічною складовою є дихотомія *тіло-дух*. Антропологія визначає тіло як універсальну філософсько-антропологічну категорію, сутнісну ознаку, засновану на володінні тілом – для підтримання його життя (Райнер). У категоріальній матриці антропологічного дискурсу важливе місце відведено концепту *свободи* як найвищого сенсу буття. Свобода

особистості як самоцінності індивіда межує з персоналістським виміром свободи, за яким вільна людина – «це та, до якої волає світ і яка відповідає на його поклик. Особистісне буття створене виключно для того, щоб перевершувати себе» [74, с. 505].

Д. Чижевський однією з визначальних в антропологічній концепції вважав людську *душу*, яка є «внутрішньо ієрархічно сконструйованою і при цьому всьому багатоманітно співвідносною з різними сферами і площинами буття космічного» [140, с. 344]. у. Цікавими і глибокими є роздуми Д. Чижевського про чинність боротьби людської волі з долею у сфері історичного часу. Тобто йдеться про ще один маркер антропологічної доктрини – *долю*, з якою філософи й письменники здебільшого асоціюють формування феномену особистості.

Терміносистема порівняно нової в українському літературознавстві методології, як і її категоріально-понятійна матриця, поки перебуває на стадії становлення. Проте в науковому дискурсі з'являються все частіше теоретичні обґрунтування нової методології. Так, один із основоположників новітнього етапу антропологічної школи в ХХ столітті Р. Гром'як у цьому контексті наводив міркування М. Гіршмана, котрий, «оглядаючи процес становлення поняття “художня цілісність” від витоків до сучасності [...], доречно наголосив на складності і незавершеності, тривалості цього концепту [антропологія. – І. У.], який органічно абсорбує в себе, по суті, людинознавчий, антропологічний сенс» [25, с. 312].

Однак очевидно, що така наукова рефлексія «має можливість розкошувати в напрацюваннях різних концепцій людини – екзистенціалістських, персоналістських, психоаналітичних, феноменологічних, герменевтичних, філософсько-антропологічних, релігійних тощо» [115, с. 60]. Новий методологічний проект літературознавства вносить «новизну не тільки в дослідження літератури. Вона видозмінює формат сучасної культурології, повертаючи їй втрачену

останнім часом авторитетність. У цьому полягає ширше, міждисциплінарне значення антропологічної перспективи в літературознавстві» [88].

Сучасні студії, присвячені розробленню відповідної проблематики, будуються в межах «певного категоріально-понятійного каркасу», методологічно-пізнавальні можливості якого роблять літературну антропологію/антропологію літератури «в кожному випадку явищем із притаманним йому вектором мислення, що позначає певний силует дослідження» [146, с. 54].

Отже, сьогодні в парадигмі української філологічної науки у найконцептуальніших рисах окреслено ракурси літературознавчої антропології. Водночас, як справедливо зауважує Я. Поліщук, «дискусії щодо місця і ролі цієї галузі наукового знання досі не вщухають» [87, с. 12]. Та усе ж, «попри всі дискусійні питання, проблематичні місця та лакуни, літературознавча антропологія як метод інтерпретації художньої літератури» [73, с. 456]. Таким чином, антропологічний напрям українського літературознавства стає дедалі помітнішим фактом сучасної гуманітаристики, визначає векторність багатьох новітніх методологій.

РОЗДІЛ 2. ПОСТАТЬ ТАМІЛИ КІБКАЛО В МИСТЕЦЬКОМУ ІНТЕР'ЄРІ ПРИДУНАВ'Я

2. 1. Творча еволюції поетеси

У контексті літературного життя Придунав'я помітно виділяється мистецька постава Т. Кібкало. Рефлексивне означення власного внутрішнього буття, своєї мистецької сутності, розуміння особистого призначення вона окреслила поетичною самопрезентацією, в якій прочитується гуманістичне підґрунтя творчості, її естетична цінність і висока духовна енергетика: *«Я не поет, я тільки літописець, / Мережу на листках події днів / І часто плачу з того, що я бачу / Від баченого боляче мені»* [44, с. 2].

Поетичне одкровення авторки засвідчує таку рису характеру, як рідкісна на наш прагматичний час скромність і християнське прийняття чужого болю, вроджену доброту й милосердя, прагнення зробити світ привабливішим. Тобто йдеться про красу гуманістичного чину як органічну складову етики, що сформувала художньо-естетичну систему поетеси. Її структурні рівні визначили основи світобачення, її ставлення до світу, аксіосфері. Усі ці якості й визначили обрії її художнього світу. Г. Клочек, осмислюючи теоретичні аспекти проблеми художнього мислення, резюмує: *«Духовні стани автора, пізнавальні й творчі порухи його думок та почуттів, своєрідність його світосприймання і навіть психофізіологічні особливості – усе це знаходить своє відображення в слові, матеріалізується в ньому»* [48, с. 55]. Характеризуючи основні світоглядні засади творчості Т. Кібкало, О. Денисова на шпальтах ізмаїльської газети «Кур'єр недели» пише, що *«фундамент її світогляду – тверді моральні підвалини»*. При цьому авторка статті наводить фрагмент розмови з цього приводу самої поетеси: *«Талант подібний до міни, вимагає обережності поводження й самодисципліни [...] Збережеш себе для себе, дістанеться й людям»* [27].

Т. Кібкало почала писати вірші в доволі зрілому віці (після сорока років). Вона увійшла до літературно-мистецького життя придунайського краю на початку 80-х років, ставши членом Ізмаїльського літературного об'єднання. Перший вірш українською мовою [не друкований; зі слів поетеси. – І. У.] має назву «Рідний край». У 1980-2000 рр. її твори друкуються на сторінках місцевих періодичних видань. Це були переважно російськомовні тексти: і поетичні («Думи... Думи»), «Гость из космоса», й прозові («Занимательная история»).

Перша збірка віршів «Дві мови – два крила» побачила світ в ізмаїльській міській друкарні 2005 року (редактор Г. Райбедюк). Це двомовна поетична книжка, яка включила твори різних років. Маємо тут: ліричні («Вітер з моєї весни», «Любити хочу»), філософські («Летять за обрій», «Я – вільний птах»), пейзажні («Весна») вірші. Особливим ліризмом перейняті рядки, приурочені придунайським просторам («Весна на Дунаї», «На Дунаї»). Інтонаційний простір збірки проймають і драматичні ноти, коли поетеса несе до читача біль від трагічної історії («У Бабиному яру», «Ой літо, літо» (трагедія Афганістану), «60-й травень» (дитячі спогади про лихоліття війни з фашизмом) та ін.). Віршів для дітей у збірці небагато («Гном і Ната», «Кислицька дівчинка»); на ту пору переважно вони друкувались на шпальтах періодики, а значна їх частина видавалась окремими книжечками-розмальовками. Мотивна структура збірки вельми неоднорідна: «бессарабські пейзажі, спогади про воєнне дитинство, побутові сценки, роздуми про життя» [81].

Т. Кібкало чимало творів присвячує проблемі роль поезії та мови в житті людини, призначення митця в суспільстві, про його духовну сутність («Мене доля запитала», «Ой мовонько-голубонько», «Тече поезії ріка», «Борису Олійнику») [93]. В цьому тематичному циклі (виокремлення є умовним) особливим ліризмом вирізняється цикл віршів (триптих), присвячених М. Василюку («Буде осінь і зима», «Росла на цвинтарі калина», «Минуло вже тринадцять літ»): «... Змовкла пісня солов'я, / Змовкла пісня, /

Стихла кобза. / Незабутній рідний образ – / Промінь світла на стіні, / Бо і вдень, і серед ночі / Ті веселі мудрі очі / В душу дивляться мені» [44, с. 9].

Окремий розділ «А без гумору ніяк!» (відповідно й російськомовний розділ «А без юмора никак!»). У цьому циклі виявилась іще одна грань ідіостилю поетеси – її здатність майстерно стилізувати фольклорні гумористичні традиції. Їй вдається по-новому залучити з естетичною метою ресурси іскрометного українського гумору й дотепу, актуалізувати теми побутового характеру, характерні для національно драматичної традиції класичного періоду літератури («Погана звичка», «Така мода», «Про дієту»). Трансформує авторка збірки й гумористичний жанр байки («Ненадійна позиція») із характерними для жанру формальними художніми атрибутами.

Творча біографія Т. Кібкало, по суті, вміщена в її творах. Деякі з них ж автобіографічними. В окремих латентно розчинені ті чи ті біографічні реалії, що мають радше алюзивний характер. В передмові до збірки «Дві мови – два крила» вона подає свою автобіографію, котра фактично без змін оприлюднена в соціальних мережах. Наводимо основні її моменти:

«Мій прадід Микола Кибкало і прабабуся Тетяна родом із містечка Кобеляки Полтавської губернії. Мали п'ятьох синів і одну доньку Одарку. В кінці ХІХ століття переселилися на Харківщину, де земля була дешевша, бо мали одружувати синів-красенів Семена, Олексія, Івана, Йосипа та Кирила і дати наділ землі на господарство кожному. Йосип (у майбутньому мій дід) одружився з дівчиною із сусіднього села Настею Олійниківною. Але не довгим було те одруження, бо померла вона від запалення легенів, залишивши молодому вдівцеві трирічного сина Олексія (в майбутньому мого батька). Хлопчик ще не міг зрозуміти, що мати померла, заглядав у вікно і кликав її: «Мамо, ку-ку, мамо, ку-ку...». А вона лежала на лавці під образами і не відкликалася.

Мій дорогий батечко не мав щастя зранку, не мав і на останку [...] Мої батьки Олексій Йосипович і Галина Мартинівна знали багато народних

пісень, казок, цінували дотепне народне слово. А що вже гарно співали, про це й досі згадують наші односельці.

Я народилася у мальовничому селі на Харківщині в серпні 1937 року і була другою донькою в сім'ї. Дитинства крила спалені війною.

Після закінчення середньої школи стала студенткою Мелітопольського державного педагогічного інституту. Через п'ять років отримала диплом вчителя хімії та біології і по комсомольській путівці поїхала на цілину. В 1964 році приїхала в Ізмаїл до сестри і навіки приросла серцем до краси Придунайського краю» [44, с. 3-4]. Любов до сонцесяйного Придунав'я визначила тематичну домінанту всієї творчості поетеси, в тім числі й віршів для дітей. В одному інтерв'ю газеті «Собеседник Измаила» вона свідчила особисто: «Тематика моїх віршів різнопланова: домінує пейзажна лірика рідного краю» [110]. В цьому ряду низка високоестетичних перлин («Весна на Дунаї», «Люби і знай...», «На Дунаї» та ін.).

Особливо плідним для поетеси виявився ювілейний (80 років) 2017 рік. О цій порі одна за одною виходять унікальні збірки, кардинально відмінні і за форматом, і за жанром, і за фактурою, а також за мовою текстів. Довгоочікуване видання для дітей «На Дунаї хвиля грає» вмістило раніше друковані й нові вірші для дітей. Як зазначено в анотації до збірки, ці вірші «наділені щемною любов'ю до маленьких читачів, глибоким розумінням чистих дитячих душ» [46, с. 2]. Вельми цікавою є структура збірки. Відповідно до змістових домінант вміщені в ній вірші зорганізовано в чотири тематичні розділи: «Сонячний Придунай», «В куточку рідної природи», «Тепло родинного дому», «Духовні краплини для малої дитини». Сторінки цієї збірки «прикрашені малюнками учнів Ізмаїла, Рені, сільських шкіл» [11]. Оглядаючи тематичні обриси своєї творчості, Т. Кібкало в одному з інтерв'ю газеті «Собеседник Измаила», зізнавалась: «Тематика моїх віршів різнопланова, домінує пейзажна лірика рідного краю» [110]. Наскрізним мотивом збірки «На Дунаї хвиля грає» можна однозначно визнати

квінтесенцію, сформульовану в ювілейній статті «Многая лета, Тамила Алексеевна!» А. Савіної: «Від любові до природи і любов до дітей» [100].

Російськомовна збірка «Голос душі» – це переважно духовні вірші, котрі останніми роками домінують у творчості поетеси. Їх духовні координати пов'язані зі Святим Письмом, євангельськими сюжетами, мотивами, образами. За жанровою приналежністю всю збірку можна віднести до вірців агіографічного тексту, що функціонує в генологічному полі біблійних молитов (покаянних, прохальних, подячних – «Молитва паломниці») з характерною для них мовно-стилістичною атрибутикою («Спасибо, Господи...», «Благодарю Творца»). Багато віршів присвячено святим місцям: храмам, церквам, монастирям («В Александровской обители», «В Борисовском монастыре», «В Свято-Покровском храме» та ін.). Істотно, що й обкладинка збірки ілюстрована світлинами духовних споруд, котрі увиразнюють сакральний вимір смислового поля збірки в цілому (Свято-Успенський храм, Свято-Рождество-Богородичний жіночий монастир, Свято-Архангело-Михайлівський храм).

Духовні тематичні домінанти збірки «Голос душі» свідчать про її глибоко-релігійну концепцію, зумовлену ідеалістичним світоглядом і духовною поставою авторки. Свої духовні вірші Т. Кібкало вважає «зісланими згори, а себе – лише посередником якогось послання людям» [72]. Цю духовну грань свого світовідчуття та поетичного самовираження вона відкриває зачинними рядками збірки:

«Пришли ко мне духовные стихи

Я им порой и радуюсь, и плачу.

Я ими исповедую грехи,

Хочу добрее стать, а как иначе?» [42, с. 3].

Поетеса зізнається, що духовні вірші після видання збірки «Голос душі» в неї народжуються вельми часто й саме вони останніми роками й визначають її творчу сутність. Духовні рядки вона звертає до сучасників, вкладаючи в них високоморальні гуманістично-християнські настанови:

«Отправляйтесь в дорогу – / Помолитесь тихо Богу / И воздайте ему славу, / Ибо терпит грешных нас» [72].

Унікальною в багатьох сенсах є книжка «Весна на Дунаї» (літературний редактор – Г. Райбедюк). Власне, це збірка пісень на слова Т. Кібкало, що об'єднала різні види мистецтва. Її музично-художній зміст доповнюють творчі роботи ізмаїльських художників (викладачів Ізмаїльського державного гуманітарного університету: В. Коренька, О. Кари, І. Пастиря, І. Шишмана). «Весна на Дунаї» – унікальний приклад синтезу слова, музики та живопису. Видання підготовлено до 80-річчя композитора О. Затинченка (він же є автором переднього слова та музики зачинної пісні, що дала назву однойменній збірці). Автором ідеї та відповідальним редактором виступила доцент ІДГУ О. Бухнієва. До збірки включені переважно вірші «дунайської» тематики, що їх музикалізація та живописний супровід типологічно близькі щодо образності та її творчого втілення.

Вірші Т. Кібкало усіх її збірок особливі щодо глибини ліризму. Вони проникливі й непідробно щирі. В них сконденсовано потужну енергетику істинної любові до рідного краю. Поетеса використовує тільки їй притаманні художні засоби, багатий арсенал художніх структур, незужитих і «свіжих». В усіх прочитується придунайський ландшафт і глибоко лірична й вразливо чуттєва душа авторки:

*«Люби і знай свій рідний край –
Буджацький степ, ріку Дунай,
Сріблясто-голубі лимани,
Осінні вранішні тумани
Калини кетяги червоні,
Дощу краплинку на долоні,
Гаїв смарагдових розмай...» [44, с. 15].*

Багаті джерела творчості Т.Кібкало визначили саме біографічні чинники, що ними багата імпліцитна сфера її авторського тексту. Це переважно батьківське коріння, рідна земля. Ці джерела сутнісно

доповнюють уснопоетичні підстави – художні та морально-етичні. Тож, закономірними й цілком сподіваними є в її творчому доробку вірші, котрі своїми змістово-формальними аспектами функціонують у річищі фольклору. Виразною художньою ілюстрацією щодо сказаного може бути її поезія із симптоматичною назвою «Пісня» (*«Учора вранці зозуля сіра / В садку вишневім на гілку сіла...»*) [44, с. 15]. Пісенні мотиви звучать у багатьох віршах. Оприявнюється ця ознака й у структурі тексту, зокрема, у використанні архетипних образів і характерних для уснопоетичних творів персоніфікацій (*«мене доля запитала...»*), лексичних сполук і риторичних конструкцій (*«Ой мовонько-голубонько, / червона калино!»*).

Значну частину віршів Т. Кібкало присвячує щемним спогадам про своє дитинство (*«Душа покликала в село», «Столиця мого дитинства»*). Особливим щемом перейняті рядки про матір (*«... Наснилась матінка чорнява, молода...»*) [46, с. 94.], батька (*«І руки батькові у затишній оселі, / Що підкидали донечку до стелі»*) [46, с. 94]. Ці тематичні домінанти функціонують у смисловому полі мотиву пам'яті (*«В полоні пам'яті»*). Відомо, що «закони пам'яті діють у процесі творчості з різною інтенсивністю відповідно до світоглядно-естетичних інтенцій автора, його досвіду, світовідчуття та світопереживання. Проте очевидним є той факт, що тут насамперед має значення «не тільки те, що згадується, а те, що пропускається» [56, с. 191]. Символічним у цьому сенсі є російськомовний вірш із симптоматичною назвою «На дне моей памяти», свого час друкований на шпальтах газети «Наша магала» (вірш із невідомих нам причин не увійшов до жодної із поетичних книжок): *«... То время я помню, как добрую сказку, / Дарила мне мама и нежность, и ласку, / И нежность, как небо, и дружбу, как солнце, И ветку сирени, что смотрит в оконце»* [43].

Творчість Т. Кібкало наскрізно перейнята євангельським пафосом. Своїми духовними константами поетеса актуалізує глибоку релігійність як питому ментальну рису українського народу. Вона потверджує ту аксіоматичну істину, що «релігійність як світогляд, а поетичність як засада

людської натури, як категорія психологічна – це наша праоснова, це фундамент нашого духовного розвою, це материк, з якого починається українське поетичне слово. Єдність релігійності й поетичності якраз і є тією субстанцією, що формувала і різбила наше художнє слово упродовж століть» [102, с. 65]. Лірика ізмаїльської поетеси – тому яскраве свідчення.

Сутнісним джерелом формування духовного потенціалу лірики Т. Кібкало є материнські заповіді, котрі в Україні вважають сакральними. Поетеса тримає їх глибоко в душі, завжди згадуючи як моральний імператив. Її вірші цього тематичного спектру особливо зворушливі, як, приміром, поезія «Усміхнена, як сонечко весною...». Як у відомій Малишківій «Пісні про рушник», у цій ліричній перлині дитина довірливо приймає від найріднішої людини мудру науку, невіддільну від Божої:

*«... І вкаже Бог до істини дорогу,
І візьме болі і печаль твою.
І ці слова, і мамині долоні
Зігріли душу страдницьку мою»* [44, с. 6].

Як свідчить наведений вище художній і документальний матеріал, поетеса буває різною – від глибоко ліричної до гумористично-дотепної. Їй вдалось створити власний поетичний світ, утвердити неповторний індивідуально-авторський лірико-драматичний тембр, власну інтонацію, спосіб відтворення докільля й актуалізації буттєвих проблем. Світосприйняття й світовідчуття поетеси втілені в широкому діапазоні тональностей. Проте найчастіше це філософський плин думки й задушевна сповідальна інтимність.

Т. Кібкало жодним чином не вдається до формалістичних новацій. Її письмо традиційне, наснажене багатством фольклорних джерел, шевченківського пафосу (непідробного, щирого, проникливого). Її естетичним ідеалом були й залишаються добро та милосердя людської душі в її найрізноманітніших виявах. Гуманістичні цінності, що визначають основи

антропологічного дискурсу, формують наскрізні мотиви лірики поетеси, увиразнюють смислові глибини її художнього мислення.

2. 2. Наукова рецепція та інтерпретації творчого доробку: стан і перспективи

Наукова інтерпретація поетичного доробку Т. Кібкало пов'язана з основними ідеями та загальними тенденціями сучасного літературознавства. Маємо на увазі два його аспекти. Перший із них пов'язаний з активізацією дослідницького інтересу до проблематики регіональної літератури [160]. Особливу увагу науковців привертають у цьому ракурсі поліетнічні регіони, культура яких є доволі «складним багаторівневим і багатоаспектним утворенням, що сформувалося під впливом комплексу специфічних регіонотворчих чинників» [79, с. 124].

В означеному аспекті творчий доробок Т. Кібкало становить собою поки не досліджений художній матеріал. Його рецептивний дискурс фактично розпочався ювілейною статтею Г. Райбедюк «Світло душі Таміли Кібкало: штрихи до портрета берегині рідного слова в українському Придунав'ї». Авторка статті з'ясовує основні стильові ознаки творчого самовираження поетеси, виокремлюючи «широкий діапазон тональностей її лірики», «філософський плин думки й задушевну сповідальність» [98, с. 62]. При цьому дослідниця лише принагідно торкається порушеної поетесою проблематики, що функціонує в смисловому полі художньої антропології (душа, добро, серце).

Антропологічний вимір авторського тексту Т. Кібкало став предметом наших наукових студій. Окремі його аспекти розкрито нами у спеціальних статтях: «Гуманістична змістовність лірики Таміли Кібкало» [126], «Концепт “душа” в антропологічному просторі лірики Таміли Кібкало» [127]. Представлена тут інтерпретаційна модель, безумовно, вимагає подальшого розгортання на основі суттєво розширеної джерельної бази (наукової та художньої), документального фактажу тощо.

Другий аспект проблемного поля наукової реценції та інтерпретації творчого доробку Т. Кібкало в цілому стосується фрагментарності й неповноти дослідження. Щодо об'єктивного уявлення про істинні естетичні виміри її поетичного доробку, то тут варто навести кілька прикладів його контекстуального вивчення. В цьому ряду кілька фахових публікацій викладачів Ізмаїльського державного гуманітарного університету: стаття Г. Райбедюк, в якій розглядаються історіософські візії придунайських митців слова [94]; студія А. Соколової, присвячена фольклорним джерелам структурування авторського тексту кожного з поетів у типологічних зіставленнях [107]. Контекстуальне бачення міфологічного дискурсу лірики Т. Кібкало прочитується в розвідці О. Томчука [121]. Тож, зрозуміло, що існує явна потреба цілісного фахового дослідження творчого доробку мисткині як доведеного індивідуального художнього явища.

Цінну додаткову інформацію для наукового аналізу лірики Т. Кібкало дають матеріали ЗМІ. Це переважно невеликі ювілейні публікації, інформація про видавничу долю творів, різного роду інтерв'ю тощо. Є з-посеред них есеїстичні, наближені до наукового стилю статті. Так, О. Денисова на невеликій площі тексту подає фахову характеристику світоглядних основ творчості поетеси, вирізняючи ті, що визначили іманентність її індивідуального стилю. У статті «Что-то настойчиво в сердце стучится» вона з'ясовує ті високі моральні принципи («добре й прекрасне»), що предметно матеріалізувались у її художньому слові, націленому на те, щоби «робити життя людини кращим, правильнішим, красивішим» [27].

Особливу увагу авторів багатьох газетних публікацій привертають духовні виміри лірики Т. Кібкало, зумовлені її релігійним світоглядом, тією великою «мудрістю, що приходить не з роками, а з вірою» [72]. Її називають «поцілованою Богом володаркою таланту» [27]. У зв'язку зі світоглядними пріоритетами подаються в деяких невеликих нотатках влучні характеристики її індивідуальної творчої манери: «як проникнення у світ найтонших

людських почуттів, так і життєствердне, подекуди й жартівливо-іронічне ставлення до сучасного» [75].

Найбільше відгуків зустрічається у періодиці, в яких подано високі оцінки творів поетеси, написаних для дітей. Якби перу поетеси належали тільки твори для дітей, то, поза сумнівом, вона б заслуговувала на найвищі оцінки – з боку читацького загалу та наукової спільноти. Власне, більшість уміщених на сторінках місцевої періодики публікації («Придунайские вести», «Собеседник Измаила», «Курьер недели», «Моя земля», «Уездный телеграф», «Наша магала», «Измаил православный, «Дунаец») присвячено саме цій сторінці культурно-мистецької діяльності поетеси [80].

Автори багатьох медійних публікацій наголошують на високих людських якостях Т. Кібкало, її жертвності щодо плекання талантів юних майстрів слова. Так, кореспондент газети «Собеседник Измаила» І. Стойкова зауважує, що на вигляд «це проста земна жінка, але настільки багатогранна, що дух перехоплює. І навіть письменником себе називати не дозволяє, радше – любителем письменницького мистецтва. Доволі успішним «любителем», що користується увагою читачів» [110].

Голова ізмаїльського літературного об'єднання М. Копаной називає Т. Кібкало «безкорисною і доброю людиною з безмежною фантазією» [33]. Відома ізмаїльська поетеса Оксана Картельян відзначає аналогічне: «Талант, яких мало – Таміла Кібкало [...] Поетична мама й бабуся десятків дорослих і юних творців, відома поетеса і альтруїстка, громадський діяч і автор книжечок-розмальовок, що їх наші діти щорічно отримують в подарунок до 1 вересня. Тамілу Кібкало в місті знають всі, хто принаймні раз доторкнувся до поетичного слова. Вона ходить по школах, виступає перед дітьми, відшукує нові й нові таланти...» [41]. За словами Г. Райбедюк, «без пафосу й позірності чинить ця шляхетна жінка добрі справи як звичайну щоденну працю» [98, с. 63].

Поезія Т. Кибкало – «чисте мистецтво і справжній талант, який завжди викликає у людей світлу радість і бажання самим зробити що-небудь по-

справжньому добре» [113]. Ця гуманістична змістовність (спрямованість) творчості скорельована з високими духовними законами. Вона є одним сутнісних складників поетики Т. Кібкало, що визначила важливі критерії художності її лірики. Однак на сьогодні недостатньо вивчено інтенційованість поетеси на проблеми духовності, котрі домінують у її художньому світі, не з'ясовано організуючі компоненти авторського тексту й акцентованість у ньому антропологічних домінант. Означений аспект дослідження перспективний з огляду потребу цілісного фахового дослідження доробку Т. Кібкало з позицій сучасної наукової методології.

РОЗДІЛ 3. ПОЕЗІЯ ТАМІЛИ КІБКАЛО: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕКСТУ

3. 1. Гуманістична змістовність творчості

3. 1. 1. Гуманізм як ключовий концепт літературної антропології поетеси

Сучасне літературознавство пропонує «новий спосіб інтерпретації художнього тексту, в основі якого лежить визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента» [88]. Уся творчість Т. Кібкало функціонує саме в означеному ключі. Вона просякнута віталістичним пафосом, який ґрунтується на загальнолюдських засадах буття. Це гуманістична змістовність (спрямованість), що її сучасні літературознавці асоціюють із найважливішими критеріями художності літератури. Г. Клочек називає її субстанцією, яка «найбільш органічно і найбільш, сказати б, легко переходить (перетворюється, перетворюється) в художній субстрат» [48, с. 300]. При цьому дослідник спирається на відому істину, що немає «нічого художнішого за любов до людей!» [13, с. 8].

З погляду літературознавчої антропології важливим є аксіологічне спрямування художнього тексту. На переконання польського дослідника С. Савіцького, художній твір є «своєрідним посланням людини до людини» і має бути відведений до «особливих вимірів людини» [102]. В категоріальній матриці художньої антропології саме цей аспект, тобто гуманізм є визначальним. За словами Л. Тарнашинської – це «людина в різних аспектах її буття» через посередництво літературного тексту» [115, с. 50]. Прерогатива тут належить гуманістичній зорієнтованості на людину як центр буття, відтак їй належить ключова роль у художній антропології того чи того митця слова.

У сучасному філософському дискурсі поняття «гуманізм» вживається у різних значеннях, зокрема: гуманізм «як творче самотворення людиною власної сутності (автентичний гуманізм), стратегія і тактика самозбереження у «ворожому світі», «антропологізація проблематики людини, акцентування

особистісного існування, антропний принцип у науці і соціальній практиці, з'ясування самого факту екзистенціювання (буття) людини» [125, с. 90].

Поняття «гуманізм» (лат. *humanism* – людський, людський) у широкому значенні передбачає систему ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Саме такий смисл вкладають переважно письменники, осмислюючи буття особистості. Тобто йдеться про антропологічний вимір тексту, що виявляє його гуманістичний потенціал, виключає імперсональність людини.

Варто зазначити, що з моменту свого зародження й подосі гуманізм як філософське вчення і культурне явище не раз змінював своє обличчя, постаючи в різних формах. Втім, незважаючи на істотні відмінності й навіть протилежності, усі різновиди гуманізму схожі в одному – визнання людини найвищою цінністю. Поняття «гуманізм» у науковій літературі інтерпретують по-різному. Його зазвичай трактують як: розвиток розуму, почуттів, свободи, прагнення до самовдосконалення в ім'я людяності, виховання поваги до людей (енциклопедичні поняття); фундаментальні людські цінності – любов, добро, милосердя, совість, щирість, відповідальності (філософія); цілісність особистості, відкритість людини до світу, орієнтація мотиваційної сфери людини на розвиток власного гуманістичного творчого потенціалу (психологія); вищий прояв цільової детермінації людської діяльності, висування на перший план економії людини, економіки освіти (логіка); виховання інтелектуальних, моральних, творчих, духовних сил особистості, освіта, звернена до людини (педагогіка); комплекс якостей особистості, в яких виражається ставлення людини до людини, задоволення потреб і вільного розвитку особистості, підвищення добробуту. Він вживається у широкому значенні як це система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Велика кількість визначень розглядається його прихильниками не як слабкість або абстрактність гуманізму, а як його сила і конкретність, так як це підкреслює специфіку індивідуальних гуманістичних поглядів і вказує на

динамізм і універсалістські складові гуманістичного світогляду. За концепцією Джеймса гуманізм передбачає наявність тексту досвіду як фактора нестабільності (своєрідного поля набуття самоідентифікації, який водночас і постає «єдиним верифікативним фільтром». Водночас Джеймсове поняття «гуманізму» « постає з персоніфікації досвіду, що, по суті, має у своїй основі повагу до Іншого, намагання зрозуміти іншого через його неповторний досвід і свій власний досвід теж» [115, с. 59].

Таким чином, гуманізм в загальному сенсі слова можна трактувати як прагнення до людяності, до створення умов для гідного життя людини. Гуманізм починається тоді, коли людина починає міркувати про саму себе, свою роль у світі, сутність у призначенні, про сенс і мету свого буття. Це, перш за все, людяність, увага й любов до людини, готовність їй допомогти.

Літературознавча антропологія, як і філософська, містить у собі гуманістичні вартості. Вона структурує найзагальніші параметри антропологічної матриці тексту, що концептуалізуються в художньому просторі твору через індивідуально-авторські модуси. Творчість Т. Кібкало яскраво оприсутнює один із них.

Гуманістичний потенціал визначає джерело художності лірики поетеси, яка «закликає нас до доброго, прекрасного» [27]. Для неї, за її ж словами, «чужого болю не буває». Тому важливим імпульсом творчості, універсальною художньою темою мисткині є реакція душевного болю на будь-які прояви безладності життя, його жорстокості й несправедливості, від чого *«поетова душа / болить і плаче»* [44, с. 12]. Т. Кібкало є гарантом гуманістичних цінностей не тільки у творчості, але й у повсякденні. А для читачів вона – «особлива субстанція, котра заворожує своєю простотою, скромністю, добрими вчинками, висотою духу, унікальною шляхетністю» [61]. Ці особистісні риси визначили ідейно-тематичні домінанти лірики поетеси, котра про власну творчість завжди відгукується дуже скромно.

Т. Кібкало органічно не приймає зла, глибоко переймається недоладностями нинішнього дня. Її турбує тривожне сьогодення з його

численними ризиками та викликами. Вона опікується долею інших. Болісно озивається в її віршах тема сирітство, особливо при живих батьках («В городе лето»). Тематичний спектр її лірики що формує гуманістичний потенціал як важливе джерело художньої енергетики. «Сію зерна добра і любові» – ці слова як самоокреслення з упевненістю можна вважати життєвим і творчим кредо поетеси. Означений лейтмотив наскрізно проходить через духовні російськомовні вірші, вміщені переважно в збірці «Голос души»: «...*И в этой жизни, может, что-то значу, / Коль Словом добрым радую людей*» [42, с. 3].

Концепт «добро» в художній аксіології поетеси є визначальним. В інтерв'ю газеті «Курьер недели» вона розмірковує про генезу всесвітнього зла, проектування людини на антигуманні вчинки: «... Люди були б щасливіші, якби Чінгісхан залишився пастухом, Наполеон – математиком, Гітлер – художником, Сталін – священиком... І сьогодні деградуючі особистості, котрі володіють словом, наповнюють книжковий ринок творами, що прославляють жорстокість, порнографію; там смакують вбивствами, насиллям, пропагується культ сили» [27]. Поетеса заперечує руйнівні стихії Зла і Хаосу, яким вона протиставляє «мирне небо, мирну землю» [46, с. 96]. Наскрізно мінорні тональності проймають драматичні твори афганської тематики, написані в стилі народних плачів і голосінь:

*«Ой літо, літо, зелене жито,
А сина мого в Афгані вбито.
У хаті смуток, не чути звуків,
Не встиг лишити синок онуків»* [44, с. 8].

Болісно резонують спогади про особисто пережиті в дитинстві відчуття й тяжкі враження від воєнного лиха: «*Я не забуду, доки згину, / Сирітські сльози і печаль вдовину...*» [44, с. 24]. Війна сприймається й трактується поетесою як вселенське зло, найвищий вияв антигуманності. До глибини душі проймає жаль і співчуття до матері-вдови, котра «*раненим птахом на подвір'ї / об землю б'ється і голосить, / від горя рве на собі коси: / «Сини мої,*

орли мої!..» [44, с. 24]. Сприйняття відтвореного антигуманного світу війни накладається на трагічну сучасність із її смертями та людськими драмами як наслідком сьогоденного лихоліття на південних рубежах України.

Оптиміст за світовідчуттям, Т. Кібкало у вимірах життєдайного пафосу осмислює світ, в гуманістичних параметрах відшукує з ним повну гармонію. Її естетичним ідеалом є усе, що несе в собі добро, світло, любов – до маленької дитини, до людей, природи, до рідної землі тощо. З цих цілющих джерел вона черпає творчу енергію, трансформуючи в собі й утілюючи у своїх віршах. Як антитезу щодо темних сил зла витворює світ краси, котрий асоціюється з осяйними (переважно сонячними) картинами світобуття: *«Веселе сонечко з-за обрїю встає, / весна, мов арфа, струнами дзвінкими / мелодію веселу виграє»* [46, с. 20]; *«День чарівний, як у Божому раї, / Осінь чудова у нашому краї»* [46, с. 85]. *«На крилах натхнення, на крилах надії / красу усім дітям у пісні несучи»* [46, с. 9]. Незважаючи на драматичні колізії власної душі (*«життя зламало долю об коліно...»*), поетеса виходить на розмову з читачем з добрими намірами, світлими помислами. Симптоматичним у цьому плані є вірш із промовистою назвою *«До читача»*, котрий можна вважати програмовим:

«З моїх страждань народяться пісні.

Веселі чи сумні – не знаю.

Цвісти в них будуть квіти весняні

На березі блакитного Дунаю» [44, с. 5].

Творчість Т. Кібкало – гуманістичне мистецтво слова і справжній талант, який викликає у читача *«світлу радість і бажання зробити що-небудь по-справжньому добре»* [110]. Її поетичний голос, як підкреслює В. Рева, *«щирий, лагідний, материнський»* [44, с. 2]. Водночас це лірика неймовірної глибини почуттів, проникливого звучання, тонкої передачі емоцій, повноти віри *«в силу любові до людини, до Творця, до України. Вона несе до читача світло своєї душі, добро серця, висоту Духу»* [98, с. 60]. Симптоматичними в цьому сенсі видаються її щемні зізнання в тому, що *«осягає власну візію*

народження й визрівання слова на тлі душевної гармонії» [46, с. 3].

Відомо, що смислове наповнення антропологічного поняття «гуманістичний зміст» щодо художнього твору синонімізується з такими морально-етичними характеристиками людини, як «людинолюбний», «людинозахисний», «добростверджувальний». Одним із найпотужніших чинників потягу людини до гуманістичного змісту зазвичай вважають «інтуїтивне прагнення вийти з-під темної і гнітючої влади Зла» [48, с. 300]. Його антиподом завжди виступає добро – тематична домінанта лірики Т. Кібкало, ключовий концепт її художньої антропології.

Загальновідомо, що добро – це найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не слугує засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства й особистості. Справжнє добро як гуманістична вартість – це те, що є добром для всіх: як для цілого людства, так і для кожного індивіда. Зміст поняття «добра» включає: а) людську якість добро, тобто доброту, що проявляється милосердям, чуйністю, співпереживанням; б) добро, що сприяє подоланню відособленості, роз'єднаності, відчуження між людьми і встановленню взаєморозуміння, злагоди, людяності у взаєминах між ними; в) добро, що передбачає пожертву власних потреб заради потреб інших, у цьому, власне кажучи, і проявляється гуманістичне підґрунтя добра як ціннісної категорії. Таким чином, у категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне у сфері моралі, про те, що сприяє моральному ідеалу [29].

Добро як структурована гуманістичним світовідчуттям стрижнева тема, у віршах Т. Кібкало має широкий спектр образних окреслень: «*вода святого джерела*», «*милість Божя*», «*Великодній передзвін*» (що «*наповнює любов'ю душі*»), «*Божий дар*», «*день чарівний, як у Божому раї*». Як видно, добротверджувальні мотиви мають виразні співвіднесення з основами християнської моралі. Це специфічна риса художньої антропології поетеси, що дає підстави вести мову про творчо реалізованій нею ресурси біблійної

антропології. Навіть у віршах, присвячених темі творчості, «Я»-центричне поетеси функціонує в її тематичному полі, в якому антропоцентричне й геоцентричне толеруються: «... *Радію з ними [віршами. – І. У.], мов дитя, / бо в віршах тих і каяття, / і дяка Богові за те / правдиве слово золоте*»[записано зі слів автора. – І. У.].

Отже, Т. Кібкало своєю творчістю акцентує гуманістичну суб'єктність художньої літератури, трактуючи людину як високоморальну, духовну особистість, котра об'єктивно сприймає і чуттєво переживає світ, прагне зорієнтуватись у ньому, відшукати своє місце, осмислити істинну сутність власного життя, а відтак – реалізувати відповідно до сковородинівської «сродної праці» свій творчий потенціал.

3. 1. 2. Духовний світ віршів для дітей

Сутнісну складову художнього доробку Т. Кібкало становлять вірші для дітей. Це особлива сторінка її літературно-мистецької біографії. «Моя творчість нерозривно пов'язана з дітьми. Мої книжки виходять із творами та малюнками самих авторів. Я стараюсь своїх підопічних виховувати любов'ю до рідного краю, якою по вінця наповнене моє серце» [110], – зізнається поетеса. Про це свідчить надзвичайна її продуктивність у цій літературній царині. Кількісно великий і якісно довершений материк її книжечок-розмальовок («Веселинка» (2002), «Малюнок-подарунок» (2004), «Кульбабки» (2006), «На дитячому малюнку» (2007), «Краю рідного картини» (2015), «Рідний край – серцю рай» (2016) та ін.) доповнився ювілейною збіркою віршів для дітей «На Дунаї хвиля грає» (Ізмаїл, 2017). Цією ошатно підготовленою книжкою її авторка «знову приємно подивувала читачів навдивовиж глибоким розумінням чистих дитячих душ» [61].

Усі вірші поетеси тим гарні, що «вони дуже добрі» [60]. Схвальні відгуки про художній світ лірики Т. Кібкало (переважно в місцевих ЗМІ) найчастіше стосуються саме віршів для дітей. Як пише на сторінках

«Уездного телеграфа» О. Павлова, «поетеса обрала незвичайний творчий шлях – не тільки присвятити частину своєї праці написанню дитячих віршів, але й своєрідному наставництву, підтримки поетів-початківців» [81]. Т. Кібкало традиційно свої книжечки-розмальовки дарує дітям особисто, відвідуючи школи міста й району. Спілкування цієї неординарної мисткині з маленькими поціновувачами її таланту має обопільний характер: вони відкривають для себе «добру бабусю Тамілу», яка «щиро любить дітей, цікавиться їхнім життям, навчає бачити довкола прекрасне й творити добро, а сама Таміла Олексіївна отримує заряд творчої енергії, і, можна сказати, збирає по крупинах теми для своїх майбутніх видань» [6]. Тому в культурно-громадських колах краю добре знають і цінують той «ентузіазм, з яким Т. Кібкало трудиться на благо дитячого виховання» [80]. Своім призначенням поетеса вважає внутрішню потребу «робити людину кращою, правильнішою красивішою» [27]. Ця духовна грань її творчої іпостасі особливо чітко відгукується в художньому світі віршів для дітей, естетична значущість яких не втрачається з роками.

Т. Кібкало особисто вважає себе письменницею для дітей. Її входження в літературний процес і розпочалося зі спілкуванням з дитячою аудиторією. Про це вона свідчить в одному з ранніх віршів «Мені доля усміхнулась:

*«Мені доля усміхнулась –
запросила в гості музу.
Я тепер вірші складаю
для малечі і для друзів.
Як мої радіють очі!
Як вони від щастя сяють,
коли віршики маленькі
першокласники читають»* [46, с. 4].

Як видно з цитованого вірша, Т. Кібкало окреслює не лише художньо-естетичні пріоритети, але й орієнтує увагу на читача, означає адресата своїх художніх візій, диференціює читацьке коло, з яким веде творчий (і

віртуальний у тім числі) паритетний, цікавий і захоплюючий діалог. І цей діалог у кожному випадку насажений високою духовною енергетикою, що виступає корелятом категорії «художність», оприявнює естетичний ідеал поетеси, структурований категоріями добра та краси. Означена грань мистецької манери особливо важлива для розуміння її специфіки. Адже тільки «при взаємодії спільних зусиль автора й адресата можливе справжнє життя твору [...] Діалог автора, тексту і читача творить нове естетичне явище» [10, с. 12].

У характеристиках жанрової природи творчості Т. Кібкало переважно послуговуються дефініціями на кшталт «дитяча література» і «дитяча письменниця». Вважаємо за необхідне конкретизуватись із термінологічною визначеністю, солідаризуючись із тими дослідниками, котрі вважають ці терміни принаймні науково некоректними. Нам імпонує позиція, яку висвітлює щодо означеної проблеми О. Папуша у статті «Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта». Вона справедливо зауважує, що «мовно-мисленнева компетентність навіть пересічного мовця референційно орієнтує на сприйняття окремої словоформи «дитяча» як присвійного прикметника (порівняймо «дівчача», «хлоп'яча», «жіноча» і т. п.), але в контексті словосполучення «дитяча література» подібні словотвірні аналогії відразу породжують підсвідоме почуття дискомфорту, якоїсь мовної ілюзії» Адже відомо, що «дитяча література» «далеко не завжди складається з тих книг, які обирають самі діти» [82]. Тому, гадаємо, коректніше послуговуватись таким трактуванням, як «твори (література) для дітей». Невипадково в науково-методичних публікаціях останніх років дедалі частіше ведуть мову не про «дитячого письменника», а про «письменника, котрий пише для дітей». Так, приміром, характеризуючи творчий ужинок українського митця В. Діденка в контексті літератури для дітей, О. Будугай означає свою розвідку в такий спосіб: «Художній світ поезії Василя Діденка для дітей» [10].

У творчій біографії Т. Кібкало чимало подій, котрі свідчать про її незгасний інтерес до духовного світу сучасної дитини. Так, усім в Ізмаїлі відомий організований нею при літературному об'єднанні імені Михайла Василюка музично-поетичний клуб «Причал», в якому під опікою талановитої наставниці вихрещували свої таланти такі нині знані митці слова, як А. Бутаков, А. Колодій, С. Льовін, Н. Прусс та багатьох інших. Т. Кібкало є ініціатором і учасником багатьох передач, присвячених поетичним талантам Бессарабії, головним чином молодого покоління, дітей різного віку, творчих зустрічей. Інформація про них вельми часто оприлюднюється в місцевих ЗМІ. Так, у газеті «Мы плюс они» (1998, вересень) вміщено публікацію «Что остается за кадром», в якій ідеться про учасників передачі «Вот какая красота» за участю поетеси та вихованців Ізмаїльського естетичного центру [142]. Це один із багатьох прикладів, що свідчить про виховання у дітей гарного естетичного смаку, любові до прекрасного за сприяння їхньої одержимої натхненниці.

Т. Кібкало ініціює творчі зустрічі в ізмаїльській міській центральній бібліотеці імені Івана Котляревського, в картинній галереї. Так, важливою подією не тільки в житті юних мешканці Ізмаїла, але й усієї культурно-мистецької громадськості став творчий вечір 25 вересня 2012 року, присвячений Дню міста та Всеукраїнському дню бібліотек. Двох тисяч першокласників півдня Одещини поетеса порадувала збіркою «Берег детства», до якої увійшли вірші, що тематично домінують в усій її творчості. Це поезії, присвячені придунайському краю, красі чарівної природи, добру й чистоті дитячих душ. За попередньою доброю традицією збірка ілюстрована талановитими дітьми [113].

Подібних прикладів у житті й творчості Т. Кібкало, пов'язаних із її творчою співпрацею з талановитими дітьми – і молодшого шкільного віку, й старшого – можна навести чимало. Вона часто відвідує дитячі садки, школи, маючи при цьому, за її ж словами, «велику радість від спілкування» [44, с. 4]. В розміщеній у соціальних мережах та ЗМІ інформації про неї, попри

відмінність теми, змісту, формату тощо, завжди акцентується увага на тому, що поетеса віддає усю себе творчості своїх юних вихованців, опікується їх духовним зростанням, часто оббиває пороги різних інстанцій, чиновницьких структур, намагаючись заручитись матеріальною підтримкою для плекання таланту дітей краю. А головне те, що вона «дарує дітям найцінніше – частину свого серця». В одному з російськомовних віршів поетеса щиро зізнається в цьому – без напускної риторики і зайвих слів:

*«Радость встречи с малышами
Мне не выразить словами» [110].*

Характеризуючи літературу для дітей, О. Вовк зазначає, що в книгах для дітей є «свої специфічні теми, сюжети, образи. Та переважно не вони є домінантами, що дозволяють адресувати книгу тій чи іншій віковій категорії. Основне – як розкривається сюжет, як будується образ, чи доступні вони сприйманню дитини» [17, с. 26]. Визначаючи тематичні домінанти віршів для дітей, Т. Кібкало виокремлює твори про світ природи («У садочку», «Сонце», «На галявині»), красу рідного краю («В куточку рідної природи», «На Дунаї», «Намалюю я малюнок»). Особливе місце в її доробку відведено віршам про тварин, яких так люблять діти («А веселе цуценятко», «Слоненятко», «Жабенятко»). Фігурантом багатьох віршів є улюблена малечею кицька («Киця-миця», «Моє кошенятко», «Кицюня маленька»). Пишучи про тварин, поетеса не тільки прищеплює дітям любов до живої природи, але й виховує в них товариськість, чесність, доброчинність: *«Кицюня маленька, / Гарненька, руденька, / Мене не боїться, / Підходить близенько. / Даю я кицюні / Шматочок ковбаски / І тихо кажу: / «Пообідай, будь ласка» [45, с. 13].*

Писати для дітей, як стверджує С. Кіраль, це надзвичайно велика відповідальність. У його діалозі з Лесею Ворониною (сучасна письменниця, одна з найпопулярніших авторів творів для дітей різного віку) прозвучала думка про те, що «головна риса дитячого письменника – відчуття неймовірної радості просто від того, що ти живеш на світі». На її глибоке

переконання, діти за своєю природою надзвичайно чутливі, і якщо «дорослі можуть сприймати надуманість, нещирість, а от діти – ні» [47, с. 108].

Письменник, котрий пише для дітей, повинен бути їх «ровесником», знати їх бажання, інтереси, таємниці. З цього приводу варто навести хрестоматійні міркування класика літератури для дітей світового рівня К. Чуковського: «Лихо тому дитячому письменникові, хто не вміє хоча б на деякий час розлучитися зі своєю дорослістю, вийти з неї, з її турбот та прикросів і перетворитися на тих, хто є його адресатом...» [143, с. 408].

У кожному слові, адресованому дитині, має бути гранична щирість, не удавана, а справжня, глибинна. Тут природного поетичного таланту замало. Митець такого плану мусить бути тонким психологом, відчувати усі фібри дитячої душі, знати вікові особливості, а відтак інтереси дітей. Важливою щодо цього є думка В. Сухомлинського про те, що «дитина пізнає світ дивуючись, підліток – захоплюючись і обурюючись, юнак – утверджуючись і одухотворяючись» [112, с. 450].

Т. Кібкало належить саме до таких поетів. Її збірки, залежно від того, кому адресовані, помітно відрізняються багатьма особливостями. Зрозуміло, що книжечки для дошкільнят – це переважно ілюстровані, найчастіше самими дітьми збірочки про цікаве життя тварин і пташок. Розвиваючий характер мають збірки-розмальовки, в яких родзинкою є вірші з незавершеним рядком, котрі стимулюють креативність дитини, формують її творчу уяву («Малюнок-подарунок»).

Відповідно до вікових особливостей читачів, книжки для молодшого шкільного віку відрізняються від попереднього значно ширшою і складнішою тематикою. Дослідники-методисти, виходячи зі специфіки літератури цієї вікової групи, радять поєднувати текст і малюнок, де «ілюстрації, як правило, кількісно переважають над словесним вираженням змісту. Коли вони органічно пов'язані з текстом, то ще більше посилюють образність викладу» [17]. Така збірка Т. Кібкало, наприклад, як «Краю рідного картини» свідчить про те, що авторка наділена відчуттям психології

дитини цієї вікової категорії. Вона намагається на іншому рівні вести діалог із юним читачем, своїм словом прищеплює любов до рідних пракоренів: «*За що ми любимо свій край ? / За те, що є ріка Дунай...*» [46, с. 10].

«Незрадливою любов'ю» (Г. Райбедюк) Т. Кібкало є сонячний Придунай, оспіваний у її віршах в таких ліричних перлинах, як «На Дунаї хвиля грає...», «Осіння Кам'янка», «Весна на Дунаї», «В куточку рідної природи», «Як хороше у квітні тут, на півдні...» та ін.). Сама поетеса в автобіографічній довідці зізнається, що «навіки приросла серцем до краси Придунайського краю» [44, с. 4], котрий визначив тематичну домінанту її віршів: «... *Бо в Придунав'ї вже давно живу./ На грішній і святій землі, Де губляться зірки в густій імлі, / Де сонце восени гаряче...*» («До читача») [44, с. 5]. Твори цього мотивного спектру особливо проникливі й глибоко ліричні. Перейняті щирими патріотичними тональностями, вони виховують у дітей почуття національної самосвідомості на родової пам'яті.

У своїх віршах Т. Кібкало навчає дітей шанувати національні традиції, мову й культуру своєї землі («Я маленька українка»). Пишучи про складні проблеми національного становлення підростаючого покоління, вона, не нав'язуючи, легко, просто, доступно, а головне – щиро, «спонукає дітей до формування у них національної гідності й гордості» [93, с. 62]. Таким, приміром, є вірш «Шевченкова мова», змістові акценти якого наскрізно проходять лейтмотивом крізь сюжеттику всієї лірики поетеси, для якої духовне та національне становлять цілісну субстанцію:

*«... Шевченкова мова
– зоря світанкова,
Навіки у серці
моїм залишиться»* [46, с. 6].

Особливу сторінку у творчій біографії Т. Кібкало (у тім числі й у віршах для дітей) відведено духовним проблемам. Вірші цього тематичного плану умовно можна об'єднати в окремі цикли: «Родина» («Мама», «До бабусі»); «Традиції» («Коляда», «Пливе над містом великодній дзвін»);

«Добро» («Помічник», «В полоні пам'яті тримаю», «Матінка знає»). Новим словом у ліриці поетеси останнього часу, за її ж свідченнями, стали саме духовні вірші [110]. Високого рівня духовний потенціал має вірш «Я Богу дякую за все», в якому авторка резюмую своє творче самоокреслення, узагальнює й презентує власну мистецьку сутність:

*«Я Богу дякую за все:
За мирне небо, мирну землю,
За спів пташиний навесні,
За край оцей благословенний,
Де жити випало мені»* [46, с. 96].

Отже, «Духовні краплини для малої дитини» – це те ідейне осереддя, що визначає, за словами самої Т. Кібкало, смисл її творчої діяльності, бажання працювати заради добра, збереження духовних вартостей. Мистецьку палітру віршів для дітей характеризує майстерність у змалюванні дитячих образів, світлих життєствердних сюжетів і мотивів, колоритних пейзажів. Вони наділені високою духовною енергетикою, котра, з одного боку, виступає джерелом художності, а з другого, – допомагає дітям пізнавати світ, його красу, цінувати істинні життєві вартості.

3. 2. Атрибути тілесності в індивідуальній творчій репрезентації

3. 2. 1. Онтологія тіла

Мистецька самоідентичність Т. Кібкало реалізується в антропологічному полі ліричного нарративу крізь призму ключових домінант художньої антропології, серед яких активно функціонує й виконує важливу естетичну функцію концепт *тіло*. Підставову грань художньої репрезентації тілесності в її авторському тексті становить гуманістична концепція особистості, міра її «життєвості» (Т. Цветус-Сальхова).

Інтерес до людської тілесності, який відчутно посилювався на рубежі ХХ-ХХІ ст. й причинився до активізації антропологічних студій, зумовлений

змінами в усіх сферах життя. Як справедливо підкреслює один із авторитетних дослідників художньої тілесності Ф. Штейнбук, антропологія неможлива «без тіла так само, як тіло не існує без антропології, простіше кажучи, без людини» [147, с. 80]. За слушними спостереженнями М. Ткачука, в сучасних інтерпретаційних методологіях значна роль відводиться саме «питанню онтологічних універсалій, оцінкам людського тіла з погляду сутнісних та екзистенційних характеристик як явища культури та природи, складних взаємовідношень між тілом і душею» [118, с. 47].

Поняття «тіло», «тілесне», «тілесність» стали чи не найпопулярнішими в сучасному науковому дискурсі. В основі категорії «тілесність» лежить постулат про «нерозривність чуттєвого й інтелектуального начал» [38, с. 299]. У новітній парадигмі гуманітаристики людська тілесність постає як «складне утворення, основане на складній взаємодії біологічного і культурного, індивідуального й соціального» [91, с. 94]. Маркери тілесності формують антропологічну візію тексту. Її стрижневою домінантою виступає антропоцентризм, смислове поле якого пов'язане з буттєвою сферою людини як унікальної, самоцінної особистості. В цьому проблемному полі функціонує фізична природа людини, іманентні (матеріальні й трансцендентні) якості її тіла.

Лірика Т. Кібкало оприявнює широкий спектр проблем, пов'язаних із людською тілесністю. Крізь призму цієї категорії поетеса виявляє, так би мовити, «больові точки», «світосприйняття сучасника, для якого важливе віднайдення гармонії між приватним і суспільним, тілесним і духовним» [91, с. 111]. Особливе місце у філософсько-антропологічній проблематиці вона відводить *тілу*, що є «вмістилищем» онтологічних універсалій і, водночас, оприявнює іманентні екзистенційні характеристики людини (культури, природи тощо).

Тілесні образи (очі, долоні, уста, лице, скроні) та образи надтілесної реальності (серце, душа, голос) передаються поетесою за допомогою незужитих індивідуально-авторських метафор, субститути яких виражені

численними соматизмами. Наведемо низку художніх ілюстрацій із її віршів різного тематичного поля (втім числі й поезії для дітей), що в загальному контексті творчості оприявнюють розгалужені конотації: «*Як мої радіють очі! / Як вони від щастя сяють...*» [46, с. 4]; «*...коли багрянний лист кленовий / в долоню падає мені...*» [46, с. 10]; «*...тануть білії сніжинки / на долоньках у малят*» [46, с. 21]; «*...а киця сидить біля мене, / у киці очиці зелені*» [46, с. 44]; «*Щоб веселими були / твої карі очі, / щоб їх ніжно цілували / вустонька дівочі*» [46, с. 64].

У смисловій сфері художньої антропології Т. Кібкало тіло постає передовсім у метафізичній сутності, незважаючи на свою амбівалентну природу: «*Христос Воскрес!*» – *всім сповіщає він, / його любов'ю всі серця зігріті. / Пливе над містом Великодній передзвін...*» [46, с. 88]. Тілесний простір авторського тексту поетеси має феноменальну здатність трансформуватись у простір універсального порядку. Важливу ідейно-тематичну вісь, довкола якої обертається художній світ Т. Кібкало, становить дихотомія (*тіло/душа*). Поетеса репрезентує переважно тілесність, що є наслідком подолання дуалізму душі й тіла: «*Джерельна вода має силу – / Оновлює душу й тіло*» [46, с. 89]. Подібний художній синтез формує образний світ лірики, передає духовну атмосферу його внутрішнього простору, зумовлену інтенціями авторки, особливостями її самоідентичності, вболіваннями за долю інших: «*... Тече поезії ріка, / і кожен бачить, / об чім поетова душа / болить і плаче...*» [44, с. 12].

В антропологічній концепції Т. Кібкало тіло є видимою формою, зримою ідеєю душі. Із концептом «душа» вона пов'язує такі аспекти гуманізму, як милосердя, біль за людські страждання: «*...А на землі, о Боже, / стільки горя!*» [44, с. 8]; «*З моїх страждань народяться пісні. / Веселі чи сумні – не знаю...*» [44, с. 5]. Звідси й частотні образні окреслення сутності людської душі, спрямовані на співпереживання («*згорьовані душі*»).

Нерідко Т. Кібкало синтезує метафізичний дискурс із біографічним, залучаючи для його увиразнення матеріальну тілесну образність. Так, на

площині одного тексту (строфи) в одну метафоричну структуру поєднуються образи-знаки людського тіла з різними семантичними контекстами концепту *душа*: «*І ці слова, і мамині долони / зігріли душу страдницьку мою*» [46, с. 91]. Як і в багатьох інших віршах, у цій поезії, присвяченій матері («Усміхнена, як сонечко весною...»), прочитується ієрархічність концепту *душа* відповідно до змістового поля тексту. В подібних рядках прочитується присутність–інтровертованої особистості, зануреної у власний тілесний/духовний простір, у своє авторське «Я».

Найчастіше в одну образну сув'язь із *душею* Т. Кібкало поєднує такий тілесний маркер, як *серце*, що визначає іманентну ознаку художньої візії тілесності загалом і формує високий духовний потенціал її авторського тексту (творчості в цілому): «*А серце моє передзвін той чує, / наповнює любов'ю душі він*» [46, с. 88]. За трактуванням П. Юркевича, *серце* у всіх священних книгах та в богонатхненних авторів розглядається виключно як «осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче «вмістище» всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини» [156, с. 73].

Для увиразнення людських почуттів Т. Кібкало вдається до характерного для духовної лірики способу в духовній ліриці традицію зосереджувати увагу на зорових образах. Із мотивом одухотворення навіть тривіального буття людини (дитини) вона пов'язує образ очей, сакралізуючи його. Тут відлунює традиційне трактування очей як знаків «духовного й тілесного в європейській культурній традиції. Недаремно на іконописних ликах центром духовності й святості були великі очі» [2, с. 261]. Українські письменники надто обережно вводили до національної культури дискурсію «людське тіло». Тут переважно домінує духовне начало. Мабуть, це й зумовило пильну увагу до людських очей як дзеркала душі. В ліриці Т. Кібкало цей метафоричний ряд доволі розмаїтий: «...а доня дримає, примружує очі, / Бо сонця промінчик їй вії лоскоче...» [46, с. 90]; «...в неї очі голубі...» [46, с. 52]; «... коли твої очі уві сні побачу...» [46, с. 68] і под. У

деяких випадках очі як маркер тілесності оприявнює біографічний аспект: «Згадала все, що радувало око... / І руки батькові у затишній оселі, / Що підкидали донечку до стелі» [46, с. 94].

Антропологічний вимір авторського тексту Т. Кібкало маркують не тільки узвичаєні тілесні (очі, уста, долоні) й надтілесні (душа, серце) образи, але й концепти феноменологічного рівня. В цьому плані неабиякий інтерес становить концепт *голосу*. Його феноменологічною сутністю є здатність надавати життя людському тілу, «оживлювати» (Ж. Дерріда) його, перетворювати на «вираз, повний смислу», на «душу мови, яка, як здається, не відділяє себе від себе, від своєї власної присутності» [147, с. 117]. Антропологічний вимір голосу є одним із функціональних образів-концептів, що формує феноменологію тілесного міметизму, про що свідчить назва збірки «Голос душі».

Отже, тілоцентричність у ліриці Т. Кібкало становить сутнісну складову її мистецької самоідентифікації. Пріоритетними в її художньому просторі постають гуманістичні домінанти й апологія морального начала, що безпосередньо пов'язані з одухотвореною тілесністю в презентованій нею концепції особистості. Візія тілесності як органічна складова авторського «Я» оприявнює органічний для художнього мислення поетеси модус ідеально згармонійованого світу.

3. 2. 2. Ієрархія душі

Історичний розвиток людської думки переконливо свідчить, що «ствердження або заперечення існування душі завжди накладало відбиток на світогляд людства як склад його ідей, почуттів, устремлінь та дій» [135, с. 162]. Український народ усвідомлює себе представником «високої духовної культури, сформованої на основі християнського віровчення, у центрі якого одна з концептуальних антропологічних складових – людська душа. Тож закономірно, що й в українській мистецькій традиції концепт

душа має багатогранне семантичне втілення й різноманітні взірці авторського художнього осмислення» [95, с. 231] Домінантними тут виступають два основні смислові виміри її творчої репрезентації. В поетичному дискурсі української літератури виступає два смислові виміри *душі*. Л. Шевченко пов'язує один із них з теологічним окресленням поняття *душі* (звідси – дух, духовний), а другий співвідносить із прадавнім розумінням «душі» як «втілення самого життя, ідентифікації «душі» – «особі, людині» [144, с. 225].

Антропологічні домінанти, пов'язані з духовним світом людини, формують гуманістичну змістовність лірики Т. Кібкало. Особливої уваги в цьому плані заслуговує творча репрезентація концепту *душа*, зумовлена гуманістичними колізіями художньої свідомості поетеси, її виразною схильністю до інтроверсії, частотним звернення до внутрішнього світу особистості («*ті веселі мудрі очі / в душу дивляться мені*» [44, с. 9]).

У найуживанішому значенні концепт *душа* синонімізується із символом внутрішнього світу людини, всього комплексу факторів її духовного життя. Виходячи з того, що *душа* не є фактом емпіричного, а езотеричного знання, філософія представляє її як відмінність між зовнішнім і внутрішнім, як щось невидиме, недоторканне. Душа є одним із основних понять сакрального. У психології душу зазвичай пов'язують із божественною сферою; її вважають «нематеріальним і незалежним від тіла життєдайним началом» [92, с. 114]. Як відомо, вчення про *душу* людини як запоруку її вічності є однією зі складових християнської доктрини. Вона є нематеріальною субстанцією, що визначає духовну сутність людини, її морально-етичні пріоритети, є виразником інтенціонального світу особистості. На побутовому ж рівні його зміст відповідає змісту понять «внутрішній світ людини», «психіка» чи «свідомість».

Концепт *душа* виступає тією субстанцією, котра забезпечує презентацію авторської свідомості на рівні тексту. Творча репрезентація цього концепту оприявнює різні аспекти антропологічної доктрини Д. Чижевського, котрий в

ієрархії антропологічних величин надавав особливого статусу саме душі в процесі очищення та підготовки «прийняти божественне в себе» [140, с. 457]. Апелюючи до Г. Сковороди, він вважав, що в результаті самопізнання людина повинна збагнути власну духовну сутність (тобто «вдруге народитися») та природу Всесвіту. Ідеться, таким чином, про становлення людини як духовної особистості; її пов'язаність із теологічним розумінням і поясненням *душа*, її моральним вивищенням над швидкоплинним, проминальним буттям.

Концепт *душа* посідає чільне місце в естетичній і психологічній системах кожної нації, української в тім числі. Із цим концептом пов'язаний розмаїтий спектр антропологічних питань. Проблема «загрунтування» (Л. Тарнашинська) літературної антропології багатьох українських поетів і класичної, й новітньої пори виразно актуалізує антропоцентричні ідеї Д. Чижевського, у філософській концепції якого *душа* трактується як «внутрішня ієрархічно сконструйована і при цьому всьому багатоманітно співвідносна з різними сферами і площинами буття космічного» [137, с. 344].

Вірші Т. Кібкало постають свого роду художньою ілюстрацією ключових аспектів антропософської концепції Д. Чижевського загалом і художньої антропології зокрема. Значною мірою вони суголосні антропологічним ідеям давньоукраїнського мислителя Г. Сковороди з його зорієнтованістю на духовну сутність індивіда («Господню людину»). Максимальна самоконцентрація, самозосередженість, що формує духовний простір лірики Т. Кібкало, визначає домінування в естетичній і психологічній структурі її художньо-естетичної системи концепту *душа*. Цей концепт постає субстанцією, котра художньо презентує внутрішній лад, «тотальну авторську суб'єктивність» (М. Кодак), а відтак і антропологічне поле ліричного нарративу поетеси.

Свого часу К.-Г. Юнг писав про те, що «душа, будучи відображенням світу і людської особистості, настільки багатогранна, що існує безліч аспектів її аналізу» [154, с. 186]. Художні смисли віршів Т. Кібкало,

репрезентуючи різноманітні смислові мікросюжети змістового поля *душа*, конститууються передусім антропологічними складовими тексту як відображенням буття й осягнення місця та ролі в ньому самої людини. Світовідчуття поетеси втілене в широкому діапазоні тональностей. Проте зміст та експресію її поезій зумовила домінантна тема «душі, що «внутр ридає» (за Шевченком). Йдеться про гуманістичні засади творчості й таку сутнісну тематичну домінанту, як *душа*. *Душа* як «вмістилище» численних проявів духовного та естетичного життя людини, визначає смислову константу антропологічної концепції поетеси, співмірну з філософською доктриною Д. Чижевського, котрий, як відомо, ігнорував матеріальний бік існування особистості. За його переконанням, «непередбачуваність є тим стрижнем особистості, який зумовлює випромінювання складників цілісної душевної ієрархії» [140, с. 446].

Яскравою художньою ілюстрацією поданих міркувань ученого може бути багата й розмаїта палітра ліричних рефлексій Т. Кібкало, образно-метафоричні структури яких формує смислове поле концепту *душа*: «*твої сліди в душі моїй*» [44, с. 9]; «*наповнює любов'ю душі*» [46, с. 88]; «*душаболить, і серце мліє*» [44, с. 9] й под. Особливістю текстуалізації цього смислового концепту як важливого маркера антропологічного простору авторського тексту поетеси є майстерне використання фольклорного принципу персоніфікації («*душа у вирій полетіла*» [44, с. 10]; «*Душа покликала в село, / де три тополі край дороги...*» [36, с. 112].

У подібних рефлексіях прочитується синхронізація душевного стану ліричної героїні з природою. Її неповторні колорити, гармонійні картини «наповнюють душу такою радістю, що рядки народжуються самі» [60]. *Псіхе* поетеси вельми рельєфно розкривається в різних модифікаціях *логосу* «гармонія» (сковородинівська ідея Універсуму): «*Душа радіє, серце щастя просить – / прийшла весна в усій своїй красі*» [46, с. 20]; «*яскраво сяє в небі сонця коло, / і на душі так радісно мені*» [46, с. 14]. Тут і людина, й природа, і

всесвіт живуть синхронними ритмами буття, котрі структурують антропосферу поезії, стрижневою домінантою якої є концепт *душа*.

Уводячи концепт *душі* в різні контексти, з душевним станом, із проблемами духовності поетеса корелює слово-образ (його інваріанти) *серце*, що в національній словесності має давню, закорінену в народній пісні традицію і пов'язане з емоційністю як ментальною характеристикою української нації: «*Душа болить і серце мліє, / і сльози котяться з-під вій...*» [44, с. 9]. Доволі виразно в її ліричних рефлексіях, як свідчить процитований вище художній фрагмент, прочитується Шевченкова настанова трактувати «серце перш за все як синонім душі» [129, с. 18]. Саме такий антропологічний смисл свого часу вкладав у цю духовну субстанцію П. Юркевич: «В серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування й учинки дістають особливість, в якій виражається її душа» [155, с. 567]. Мабуть, саме тому поетеса об'єднує в одну метафоричну сполуку семантично близькі образи серця й душі. Такий прийом увиразнює душевні переживання ліричної героїні, поглиблює відчуття її найсокровеннішого інтимного світу. Подібний художньо-естетичний синтез особливо часто зустрічається у збірці «Голос душі», що оприявнює в усій повноті й переконливості концепцію біблійної антропології. Її маркерами виступають такі формальні чинники, як біблійно маркована лексика, прецедентні образи, релігійні ритуали:

*«На алтарной стене Божьей Матери лик –
Я пред ним преклонила колени.
Благодатный, волшебный, чарующий миг
И душою, и сердцем приемлю»* [42, с. 12].

Сутнісним аспектом смислового поля антропологічного концепту *душа* в ліриці Т. Кібкало є його метафоризація з постаттю поета, його призначенням у житті. Постійне вживання цього знакового концепту з присвійним займенником чітко ідентифікує значення *душа-поет*: «... і ці слова, і мамині долоні / Зігріли душу страдницьку мою...» [46, с. 91]. Як бачимо, слово «моя» у сполучуваності з лексемою *душа* виходить поза межі

займенникового сенсу, набуваючи антропологічно-персоналістського значення. Т. Кібкало подекуди декларує такий синтез, як поет-душа, виповідаючи в своє бачення метафізичної природи мистецького таланту, містичної (пророчої) ролі митця в житті людини й народу в цілому. Тому вона зазвичай ототожнює ці величини як духовні субстанції, наділяючи їх позитивними конотаціями: *«Чтобы душа все беды претерпела / И отогрелась в Слове золотом...»* [42, с. 27]. Означений ідейно-змістовий акцент увиразнюють ресурси поетики, зокрема, персоніфікація, синкретичний епітет, графічне відтворення (велика літера) благоговіння перед словом, що синхронізується з душею поета. Цікавим у цьому плані є уявний діалог з поетом-кобзарем М. Василюком, який трагічно загинув, залишивши унікальну творчу (художню й музичну) спадщину:

*«Незабутній рідний образ –
промінь світла на стіні,
бо і вдень, в серед ночі
ті веселі мудрі очі
в душу дивляться мені»* [44, с. 9].

Зустрічаємо в ліриці Т. Кібкало такий антропологічний аспект, як толеруванню душі й тіла людини: *«Джерельна вода має силу – / Оновлює душу й тіло»* [46, с. 88]; *«Если бы душу, как тело, омыть, / Стало б, наверне, легче нам жить»* [42, с. 33]. Художні смисли її лірики переважно конституюються антропологічним вектором відображення духовного буття й осягнення місця людини в ньому. Тобто, йдеться про сутнісну тематичну домінанту, структуровану сакральним простором субстанції *душа*. Вона презентується як «віддзеркалення» неба, образ всесвіту, відсвіт Усевишнього. Тож, закономірно, що улюбленою темою поетеси є іманентність Бога людській душі як «вмістилища» християнських добродійностей, духовних істин, що формують гуманістичний потенціал її віршів.

Серед християнських добродійностей, котрі синонімізуються в ліриці поетеси із сакральним виміром антропологічного концепту *душа*, в художній

аксіології поетеси переважає *любов*. Ідейний сенс її слова акцентований цією тематичній домінанті. Із темою душі, різними її ракурсами поетеса органічно пов'язує іманентні високій сфері її духовних скарбів такі святі моральні вартості, як добро і любов («*А серце моє передзвін той чує (Великодній. – І. У.), / наповнює любов'ю душі він*» [46, с. 88]), материнська молитва («*і ці слова, і мамині долоні / зігріли душу страдницьку мою*» [46, с. 91]).

Вірші поетеси «настояні любов'ю до людей» (Г. Лиса). Тому доволі часто в одному мікросюжеті (навіть у строфі, рядку) на площину тексту виводяться концепти *душі* й *Бога*. В такий спосіб поетеса актуалізує біблійну антропологію, за якою людина, створена за «образом Божим», є насамперед тим, хто чинить добро, «наповнює любов'ю душі». За словами протоієрея К. Лозинського, «перш ніж творити людину, Бог-Трійця “радиться” в Собі: “Сотворімо людину за образом і подобою Нашою” (Бут. 1, 26). Ця нарада ніби привідкриває важливість не тільки самого моменту останнього творіння Божого, але і всієї його подальшої історії (долі) [...] Людина “народжується” Творцем одразу як вільна істота, наділена самосвідомістю і творчою енергією, якостями необхідними для панування над раніше створеним [...] Створення людини за “образом і подобою Божою” (Бут. 1, 27) є однією із центральних тем у християнській антропології» [66].

Типовими засобами текстуалізації універсальної теми «душа» в мистецькому самовираженні Т. Кібкало є біблійно маркована лексика на кшталт: храм, молитва, причастя, літургія, рай, Бог (доволі частотне слово), Ангел, Матінка Божа й ін. Для потвердження сказаного наведемо фрагмент вірша «В Михайлівському храмі»:

*«... Згорьовані душі доколишніх жителів.
Як тепло і затишно в Божій обителі.
Просила у Бога здоров'я і миру,
Щоб радо нести нележку свою Ліру...»*[42, с. 19].

У духовних віршах Т. Кібкало, які останніми роками, за її ж свідченням, стають для неї смыслом життя (невипадково одну з рубрик

збірки «На Дунаї хвиля грає» вона назвала символічно – «Духовні краплини для малої дитини»), місцем зосередження людини на сакральному стає храм. Істотно, що першим варіантом назви збірки «Голос душі» була назва «Дорога до храму».

У смисловому полі лірики Т. Кібкало з концептом *душа* кореспондуються такі аспекти духовного світу особистості, як милосердя, біль за людські страждання. Зміст душі людини визначає усвідомлена націленість людини на добро чи злоторення, виражена у формі рефлекторних, підсвідомих чи глибоко усвідомлених висловлювань. Зі сказаного випливає, що найбільш очевидним потають у художньому осмисленні поетеси такі ознаки душі: добра чи зла, світла чи темна. Звідси й характеристики цього важливого антропологічного концепту, смислові маркери яких виражаються через тропеїчні структури, що виражають антитетичні сутності: *«душа радіє» / «душа болить і плаче»*.

У контексті розгляду домінування антропологічного концепту *душа* в художньому просторі лірики Т. Кібкало цікавими видаються її особистісні зізнання в тому, що для неї «чужого болю не буває» й тому їй завжди прагнеться повідати світові, *«об чім поетова душа / болить і плаче»* (вірш «Тече поезії ріка...» [44, с. 12]). Деякі її ліричні рефлексії в жанровому плані можна сприймати як профетичні візії, тексти-застереження, котрі подекуди звучать майже декларативно:

*«... Молитвами вчасно
Вилікуйте душі,
Щоб не загубились
У густій імлі»*[46, с. 92].

Метафоризуючи стан духовного осяяння людини, потребу її очищення, поетеса нерідко вдається до атрибутики християнського канону, зокрема, виражальних ресурсів молитви та сповідальних інтонацій – і в українських текстах, і в російськомовних віршах: *«Но душа порой безсильна, / Унывает и скорбит... / Я у Ангела спросила: / – От чего душа болит?»* [42, с. 15].

Концепт *душа*, що структурує матрицю авторського тексту Т. Кібкало, оприявнює один із найбільш ціннісних кодів християнського віровчення, в якому душу зазвичай пов'язують із найвищими (Божими) моральними вартостями. Цей концепт формує усвідомлення накреслення людиною нової, вищої мети, нового смислу в умовах поруйнованого світу. Тут явно відлунюють сковородинівські традиції вбачати в душі внутрішньо-глибинні (від рефлекторно-інтуїтивних до усвідомлених) устремління, такі антропологічні концепти давньоукраїнського філософа, як «вникнення у свій внутрішній світ», «друге народження» людини, її оновлення [105].

Ці ідеї формують смислові глибини авторського тексту поетеси. Як і Г. Сковорода, вона акцентує співзвучну з християнським віровченням думку, що душа є осередком добра в людині, її духовного світу, оскільки становить собою субстанцію, яку вдихнув у кожного індивіда сам Бог. Тому з душею в її віршах синонімізується вмістилище світлих начал, коли *«Божьей благодатью / Дух Святой души коснулся»* [42, с. 33]. У збірці «Голос души» рельєфно прочитуються сковородинівські імперативи щодо «очищення, просвітлення, екстази» (Д. Чижевський) людської сутності. Подекуди вони межують із жанрами агіографічних текстів, звучать, як Божі заповіді: *«Не унывай и не ропщи, / Душе спасення ищи»*, *«Когда душа молитвы просит – / Услышь ее»* [42, с. 33].

Концепт *душа* як ідейно-сміслова вісь ліричного сюжету закладена й у назвах творів (переважно це перший рядок вірша: «Когда душа...», «Если бы душу...»). Саме слово *душа* є вельми «частотною та високоінформативною одиницею поетичного словника Таміли Кібкало» [98, с. 61]. У більшості ж випадків відповідно до світоглядних та естетичних уподобань концепт *душа* здебільшого «експлікується різними емоційно-експресивними маркерами й аналогізується з людиною, її якостями, сферами життя» [95, с. 231].

Життя і творчість Т. Кібкало підтверджує істинність слів О. Гончара, що стали одним із останніх його записів, залишених на письмовому столі у

липні 1995 року: «Духовність – то як озонова піднебесна пелюстка, що так бережно огортає планету і не дає зруйнувати життя. Дбати про духовну наповненість душі, про її духовне здоров'я і дбати про середовище, в якому живемо, – це, мабуть, головне. Душа й природа в злагоді своїй забезпечать надійність життя» [22, с. 423].

Отже, домінування в авторському тексті Т. Кібкало антропологічного концепту *душа* зумовлено суб'єктивними спонуками, насамперед, особливостями художнього мислення як «системо/формо/стилетворчого чинника» [48, с. 58]. Чуттєвість її натури спричинила широку актуалізацію всієї структури концепту, особливо детально – його сакральної частини.. В одному інтерв'ю вона зізнавалась: «Моя творчість – це все моє життя, моя духовна їжа, дух і вода – те, в чому я бачу покликання» [110]. Концепт *душа*, як і гуманістичний потенціал тексту загалом, визначає смислове осереддя її художнього світу, співмірного з духовними вимірами буття – особистого, національного, загальнолюдського.

3. 2. 3. Метафізика серця

Антропологічне поле авторського тексту Т. Кібкало, зокрема, художню візію тілесності (надтілесності) формує тематичний спектр концепту *серце*, що структурує гуманістичний потенціал її віршів як сутнісне джерело художності. Йдеться завперш про зорієнтованість на особистісне начало, людину як центр буття. Ключем його розшифрування можна визнати сквородинівську антропологему «філософія серця», афористично сформульовану ним у такий спосіб: «Серце твоє є голова зовнішностей твоїх. А коли голова, то сам ти є твоє серце» [105, с. 164].

Антропологічний концепт *серце* в художньому осмисленні поетеси презентує «метафізику серця», тобто духовне бачення цього феномену, а також особисті роздуми про нього у своєрідній, глибоко ліричній метафізичній формі. (Досліджуючи особливості семантизації *серця* та його

образного втілення у творчості поетеси, орієнтуємось на трактування метафізики як науки «про надчуттєві принципи буття» [77, с. 14]). В руслі національних художньо-філософських традицій вона тематично окреслює «горизонт для уявного проникнення в суть екзистенційно-буттєвої сфери» [157]. Сила *серця* в трактуванні поетеси полягає не в запереченні розуму, а в неприйнятті його всесильності. Контексти творчого доробку з лексемою *серце* переважно увиразнюють близьку її світовідчуттю ідею усвідомлення земного шляху людини як дороги до Бога, осягнення його всеприсутності та всемогутності душею та серцем: «Знає серденько моє – / милість Божжа всюди є...» [46, с. 92].

«Філософія серця» не є суто українським надбанням. Символ *серця* згадується ще в античні часи. Так, Платон мав уявлення про «спалахування душі», про іскру душевну. Стоїки визнавали *серце* як найвище в душі людини. Початки української «філософії серця» пов'язують із творами К. Ставровецького, хоч як зауважує Л. Ушкалов, в антропології цього автора провідну роль відіграє все-таки розум («ум»), потрактований як «образ невидимого Бога» [129, с. 20]. Уперше про те, що «філософія серця» – «прикметна риса українського способу осягнення» реальності заявив історіограф української філософської думки Д. Чижевський у книжці «Нариси з історії філософії на Україні» (Прага, 1931) [137].

Репрезентанти української художньо-філософської традиції засвоїли й продуктивно розвивали лінію містичної літератури – національної та європейської містичної літератури. Саме з цих джерел й започаткувався символіко-антропоцентричний принцип моделювання художнього світу твору. Дослідники нерідко пов'язують поняття *серце* з релігійною символікою, що «репрезентує центр морального життя й духовності людини. Розгляд серця під таким кутом зору притаманний всій українській духовній культурі» [12, с. 85].

Для української мистецької традиції «філософія серця» – не просто дефініція, а засаднича константа. Як переконує Д. Чижевський, філософія

серця «характеристична для української думки» [137, с. 22]. Центром «мікрокосму» (людини), як відомо, вважав серце Г. Сковорода: «О серце, безодно всіх вод та небес ширина!.. Яка ти глибока! Все охоплюєш і складаєш!..» [105, с. 163]. У відомій монографії «Філософія Г. С. Сковороди» Д. Чижевський найближче з усіх дослідників упритул підійшов до ества серця в концепції давньоукраїнського мислителя. Її наріжною гранню він визнав сковородинівську тезу: «Серце є божественне в людині. Внутрішні людина є Бог», – тому й серце є божественного «елементу» [138, с. 137]. Відтак і художнє втілення Г. Сковородою концепту *серце* має очевидні метафізичні маркери, наближені до ірраціонального мислення й гіперболізованого як близької до Бога духовної субстанції (воно – «божественна іскра в людині», «корінь людини», «безодня», «неподільне», «нероздільне», «вогнисте» й под.).

Концепт *серце* є одним із фундаментальних складників української етноментальності, її архетипної матриці. Він підставово визначає принципи естетичного освоєння світу та його художнього втілення у творчості багатьох українських письменників (віддавна й до сьогодні), світобачення яких структуроване кордоцентричною природою. Антропологема «філософія серця», за словами Л. Тарнашинської, «виставляє перед носіями морального імперативу певні випробування, непослідовності, зумовлені імпульсивною природою емоційної сфери. Відстоювання власних позицій відбувається через внутрішнє переконання, а отже, углибнення «інтуїтивної правди» в «істоту серця» [114, с. 168].

В образі серця лірики Т. Кібкало закодована ментальна традиція українства. Д. Чижевський називав чинниками виникнення «філософії серця» на національному ґрунті притаманну українській вдачі емоційність, високий рівень почуттєвості. Услід за Г. Сковородою, вчений вважав, що саме «в сердечній глибині» криється «уся містерія світу» [137, с. 22]. Тож, закономірно, що в національній фольклорно-літературній традиції *серце* переважно виступає знаком емоційної сфери душевного життя людини.

Невипадково українські поети так «активно вдаються до використання традиційного засобу персоніфікації образу серця, його “оживлення”» [96, с. 142]. Так, в Т. Кібкало знаходимо такі персоніфіковані образи *серця*: «серденько знає», «серце мліє», «серце щастя просить» і под.

Відомо, що П. Юркевич визначав *серце* неподільною і простою, а тому непідлеглою аналізу, основою людської індивідуальності, єдність духовної, душевної і тілесної природи людини. Тому цей концепт виявляє сутність індивідуальності та самоцінності особистості. Кордоцентрична концепція мислителя, за спостереженнями І. Валявко, явила собою «зародок екзистенційного мислення, яке згодом було обґрунтоване й розвинуте К. Ясперсом, Е. Гуссерлем, М. Хайдеггером, М. Бердяєвим та ін.» [12, с. 85]. У віршах Т. Кібкало концепт *серце* переважно текстуалізує смисловий центр духовного життя особистості, постулює лейтмотив вертикалі як індивідуальну екзистенційну парадигму буття, тенденцію висхідного (трансцендентного) руху душі до Бога (Абсолюту):

*«Он укажет сердцу путь
к Божьей милости...»* [42, с. 26].

Саме в такому змістовому ключі означував його П. Юркевич: «В серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування й учинки дістають особливість, в якій виражається її душа» [155, с. 567]. Мабуть, саме звідси використання поетами в одній синтетичній художній структурі семантично близьких образів серця та душі. Такий прийом увиразнює і душевні переживання ліричної героїні Т. Кібкало, поглиблює відчуття її сокровенного світу: «*Душа болить, і серце мліє ...»* [44, с. 9]. Подібний художньо-естетичний синтез яскраво й переконливо оприявнює в усій повноті концепцію біблійної антропології:

*«На алтарной стене Божьей Матери лик –
Я пред ним преклонила колени.
Благодатный, волшебный, чарующий миг
И душою, и сердцем приемлю»* [42, с. 12].

Як видно із цитованого матеріалу, Т. Кібкало найближчим виявився метафізичний образ серця, джерела якого зосереджені у Святому Письмі та бароковій літературній традиції. Лейтмотивом крізь її лірику проходить настанова «усім серцем приєднатися до Бога», що типологічно зближує її з творчістю придунайських митців слова, насамперед з Г. Лисою: «І не переконати вже мене, / Що слово «Бог» я серцем розумію...» [64, с. 3].

Слово-образ *серце* – «одна з ключових лексем у сучасному словнику поетичного портретування людини, передусім опису її психоемоційних станів, переживань тощо» [32, с. 94]. Термін *серце* має широкий спектр значень. Щодо лірики Т. Кібкало, то тут очевидно важливим є його смислове навантаження як символу духовності. Важливо також, що концепт *серце* включає широкий спектр значень – від образу, що має емоційне забарвлення (наприклад, *серцевий* – належить до серця, *добрий*, *чутливий* тощо), до символу, що репрезентує внутрішній центр духовного життя людини: «... дух, душа; осереддя життєвих сил людини; сукупність відчуттів, думок та почуттів; помисел, думка» [12].

Відповідно розмаїтою є художня реалізація «філософії серця» в українській літературі. Її теоретичному обґрунтуванню та художньому осмисленню в загально-християнському сенсі значну увагу приділяв у своїй творчості один із найяскравіших представників української барокової поезії І. Величковський. Він, зокрема, вважав *серце* місцем, де панує Бог, відтак зрозумілими є його благання: «Серце чисте створи в мені, Боже!». Його твори демонструють християнсько-біблійний кордоцентризм: віра в Бога повинна йти від серця й підкріплюватись добродійністю. *Серце* в художньо-філософській системі І. Величкового, як і більшості українських мислителів та поетів, кореспондується з «тим органом, центром, який уміщував Боже розуміння сутності речей, явищ та дій, їх природу» [28].

Близькою для Т. Кібкало є позиція ще одного представника барокової літератури – І. Орновського, якому також властиве метафізичне осмислення *серця*. Поет пов'язує його з Богом, але не безпосередньо, а через сумніви,

думки, інтуїцію, спрямовуючи до вічності. Перед читачем відкривається містична глибина поетової душі, постає метафізична опозиція «Я – Бог»: я оволодіваю власним серцем і стаю частиною Бога» [159, с. 51]: «Але ти, котрий небом, землею керуєш, / Вітром, морем і сонцем розважно правуєш, / У руках міцно держиш серцець усі стани!..» [4, с. 104]. Подібне містичне злиття з Богом – іманентна ознака художньо-філософського осягнення теми «серце» й у Г. Сковороди:

*«Ми ж тобі, рожденному, гостеві блаженному,
Серця всіх нас розчиняєм, у дім духа запрошаєм.
Пісень співаєм і гукаєм:
Веселімося, адже з нами Бог!»* [105, с. 52].

У смисловому ядрі авторської репрезентації цього образу в ліриці Т. Кібкало також превалує духовне начало, що повертає аналіз її текстів у типологічне коло митців-метафізиків, котрі синонімізували *серце* з Божою даністю людині, її душею.

Святе Письмо та «філософія серця» – не єдине джерело кордоцентричної проблематики творчості Т. Кібкало. Поетеса плідно засвоює й продуктивно розвиває фольклорний та літературний текст відповідного смислової поля (від давньої та класичної пори до сьогодення). Серце як осереддя внутрішнього світу особистості, її глибоко інтимних почуттів та емоцій використовує у своїй аксіосфері Т. Шевченко. Поет живе правдою серця, тому воно для нього є своєрідним живим образом, самостійною істотою в людині: «І серце жде чогось. Болить, / Болить, і плаче, і не спить, / Мов негодована дитина...» [145, с. 214]. В художньому осмисленні митців слова *серце* оприявнює і синтетичні образно-мутафоричні сполуки, що виражають психолого-емоційний стан ліричного героя (героїні). За слушним зауваженням О. Камінчуке, серце в українській ліриці і класичної доби й новітнього періоду переважно є «символом емоційної сфери душевного життя людини» [40, с. 65]. У віршах Т. Кібкало цей символ також має яскраво виражене емоційне забарвлення.

Із широкого спектру інтимних переживань людини найвиразнішу кореляцію з образом *серце* формує почуття любові. У мові цей зв'язок відображають усталені вислови, фразеологізми, поетичні фразеосполуки, численні асоціативно-символічні узагальнення: «серце символізує любов» [32, с. 94]. З цією категорією пов'язував «філософію серця» й Г. Сковорода. Так, свою Пісню 9-ту він розпочинає словами:

«Свій смисл усяка голова трима,
А серце всяке – свою любов...» [105, с. 56].

У різних модифікаціях логосу «гармонія» / «краса» вельми рельєфно розкривається душевний стан Т. Кібкало через образ серця (сковородинівська ідея Універсуму): «*Душа радіє, серце щастя просить – / прийшла весна в усій своїй красі*» [46, с. 20]. Типологічно близьким до поетеси у трактуванні концепту *серце* є ізмаїльський поет М. Василюк (симптоматичною є назва його збірки «Серце на долоні бандури»): «*Верби, зажурені верби, / Гілля в Дунай нависа... / Серцем, я серденьком небо підпер би, / Щоб не вгиналась краса*» [14, с. 21]; «*В кожному серці до рідного краю любов*» [14, с. 47].

У ліриці поетеси спостерігаємо і метафоричні описи емоцій, які характеризують людину ситуативно: «*Пташка співає, Іванко дрімає, а пісенька серце йому звеселяє*» [46, с. 39]. Символ *серця* залишається ключовим у портретуванні рис характеру, внутрішніх якостей: «*С милой сердцу улыбкой на юных устах*» [42, с. 32].

Поетизм *серце* є стрижневою лексемою у мовних описах емоційно-психологічного портрета людини у найширшому вияві почуттів та станів (радість, щастя): «*І серце, мов пташка весною, радіє*» [45, с. 9]. Вживання лексеми *серце* з носіями означень пов'язане генітивною метафорою *біль серця*, що функціонує в загальномовному полі вислову *серце болить*, що виражає відчуття важкого болю, великого жалю, туги, журби, як-от у вірші «Столиця мого дитинства»: «... *а серце болить нестерпно*» [46, с. 95]. Свою статтю про поезію Т. Кібкало О. Денисова назвала за першим рядком одного з віршів, у якому апологетизовано моральне начало «філософії серця»,

піднесене як естетична якість: «Что-то настойчиво в сердце стучится, / Волнует его исподволь. / Это чужая боль : добрый все видит / и понимает – боли чужой не бывает...» [27].

Людинолюбний, людинозахисний аспект світовідчуття Т. Кібкало сформував антропологічний простір авторського тексту, визначив змістові виміри художнього осмислення болю за людину. Відстежуємо також проєкції загальнолюдських інтенцій поетеси на національний досвід (мова, історія, пам'ять), що особливо рельєфно прочитуються крізь призму образу серця як виразника болю:

*«Ой мовонько-голубонько,
сизокрила пташко,
в'єшся-б'єшся в сільцях ловця,
як на серці важко»* [44, с. 11].

Одним із ключових символів серця в літературі нерідко виступає сама поезія. Символічною в цьому сенсі є назва збірки кілійських поетів «Сповідь серця», автори якої зізнаються, що їх мистецьке слово настояне на «любові до людей, до матінки природи, на добрі і вірі» [109, с. 3].

Отже, антропологічна домінанта *серце*, творчо реалізована в авторському тексті Т. Кібкало здебільшого в метафізичному ключі через прагнення буттєвої гармонії з Богом, світом, собою. Водночас, поетеса не цурається традиційних підходів до потрактування цього антропологічного концепту у психологічно-емоційному вимірі.

РОЗДІЛ 4. ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ СУЧАСНОГО УРОКУ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

4. 1. Теоретико-методична характеристика уроку української літератури

Сучасні вимоги, котрі поставлені перед учителем та учнем, освітою загалом, функціонують у загальному річищі завдань, що їх декларує такий важливий документ, як Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, а також затверджена найвищими інстанціями навчальна програма. Цими й багатьма іншими, від них узалежненими вимогами регламентуються зміст і форма усіх урочних та позакласних форм роботи з дітьми у процесі їх філологічної освіти.

Кінцевий результат досягнення дидактичної мети реалізується насамперед на уроці, що його як «цілісну динамічну систему, котра становить сукупність взаємопов'язаних компонентів – мотивів, цілей, змісту навчання, принципів організації, методів і прийомів організації навчальної діяльності учнів-читачів, завдань, структури, результатів навчання тощо. Нові реалії змушують усіх суб'єктів навчального процесу переосмислити роль уроку та його місця серед інших форм навчання» [151].

Теоретичні основи розуміння сутності уроку, зокрема, й з української літератури, є об'єктом аналізу багатьох учених. Деякі методисти-дослідники, як, приміром, Ю. Конаржевський, наполягає на активізації уроків «розвивального навчання» [54, с. 135]. Відомий сучасний учений В. Бондар розглядає сутність уроку «з позицій комплексності системного підходу, який включає: морфологічний, структурний, функціональний та генетичний аспекти системного аналізу» [8, с. 68].

Концепцію щодо теоретико-методологічних характеристик сучасного уроку літератури відповідно до нових завдань літературної освіти обґрунтовує Т. Яценко. Так, у своїй монографії першочерговим завданням у розробленні стратегії сучасного уроку вона вбачає «встановлення кореляції

наукових засад предметної методики із концептами суміжних наук: філософії освіти, що визначає спрямованість навчання і виховання особистості; культурології, в дослідженнях якої представлена широка панорама суспільно-політичних і культурних подій, на тлі яких відбуваються педагогічні процеси, зокрема й у методиці української літератури; психології, що продукує теорії вікового психо-фізіологічного розвитку учнів щодо механізмів набуття предметних знань, формування вмінь, зокрема й визначення особливостей художнього сприймання творів мистецтва слова; педагогіки, що базується на досягненнях психологічної науки та створює моделі організації навчально-виховного процесу на уроці української літератури» [161, с. 8].

Одним із найкомпетентніших сучасних науковців-методистів, у тім числі й тих, хто моделює на науковій основі з позицій сучасних вимог урок як основну форму навчальної діяльності учнів, є В. Шуляр. Щодо уроку української літератури, то вчений ставить особливі вимоги. З метою максимального забезпечення «компетентнісно-діяльнісної парадигми суб'єкт-суб'єктної співпраці учасників педагогічного процесу» він пропонує «впровадження положення сучасного уроку української літератури з позицій компетентнісно-діяльнісного підходу» [148, с. 20].

У парадигмі сучасних науково-методичних пошуків активно функціонує синергетична концепція сучасного уроку української літератури. Вона, за висновками дослідників-практиків включає такі основні складові: «власне синергетика і система синергій» [58, с. 52]; «аксіологічна й модель норм, тобто система соціальних норм, концептуальних ідей, значень, смислів, ідеалів, що відображає гуманістичні пріоритети суспільства та виступає головним орієнтиром для розвитку індивідуальних цінностей суб'єктів сучасного уроку української літератури в цілому» [117, с. 45]; «акмеологічна й набір закономірностей (як саморозвиток суб'єктів педагогічного процесу в умовах розвитку освітніх систем» [67, с. 56]; «компетентнісна й модель компетенцій (як система особистісно відібраних знань, умінь, процедур,

норм і прийнятих цінностей, які сприятимуть рухові суб'єктів уроку української літератури до саморозвитку, оперативного реагування на ситуацію, проблему (літературну чи життєву), здатних змінювати свою структуру, обирати таку стратегію і тактику дій у розв'язанні літературно-мистецьких завдань, що забезпечать творче їх вирішення в нестандартній ситуації для досягнення свого результату)» [9, с. 196].

Означені вище вимоги щодо сучасного уроку взагалі й уроку української літератури зосібна лише пунктирно окреслюють суттєві зміни сучасної освітньої системи в Україні. Інноваційні технології, креативні ідеї однаково важливі для реалізації потужного потенціалу дидактично-виховного змусу сучасного уроку в загальних середніх закладах освіти.

4. 2. Методичні зауваги щодо проведення уроків літератури рідного краю

У системі літературної освіти неспростовно важливу роль відіграє краєзнавчий матеріал. Тому саме література рідного краю є «одним з найефективніших засобів формування літературних уподобань і художніх смаків учнів» [55]. Адже, як слушно наголошує Є. Пасічник, «людина бачить і уявляє Батьківщину крізь призму сприймання найдорожчих для неї місць. Батьківщина починається там, де народився, де пройшли дитячі роки, де живуть близькі, рідні, знайомі» [83, с. 15]. Проте, як засвідчує аналіз шкільної практики «в сучасній школі фактично панує стихійність у проведенні літератури рідного краю, відсутній логічний взаємозв'язок і взаємозумовленість у їх проведенні в середніх і старших класах...» [31, с. 13].

Тим часом, як справедливо підкреслює О. Добрава, «досягненню дидактичної і особливо виховної мети його роль неоціненно важлива. Роль літератури рідного краю в контексті світових процесів глобалізації, в індивідуальному національному самоусвідомленні, самозбереженні й самоствердженні – незаперечна й важлива. Виховання свідомого українця

повинно базуватися на історичних і культурних знаннях, традиціях, на переосмисленні сучасного досвіду на основі загальнолюдських цінностей. Ознайомлення з художнім твором, написаним письменником рідного краю, усебічний аналіз його змістової, жанрової та естетичної специфіки наблизять учнів до розуміння літератури як вияву мистецтва, потужного чинника світосприйняття та самоідентифікації» [30]. Значні досягнення у методиці проведення уроків літератури рідного краю пов'язані з іменами провідних сучасних методистів: Л. Башманівської [5], Г. Токмань [120], В. Шуляра [150] та ін.

Узагальнені спостереження й практика учителів-словесників переконує, що існують різні аспекти й форми перевірки уроків та інших форм навчально-виховної роботи у школі, котра сприяє засвоєнню краєзнавчого матеріалу. Л. Копейцева виокремлює три основні напрямки такого виду діяльності:

- 1) спеціально виділені програмою уроки української літератури; на цих уроках школярі мають змогу отримати й опанувати літературно-краєзнавчі знання у зв'язку з матеріалом програми; на заняттях такого типу головним є завдання донести до учнів інформацію про письменника-краянина, його життєві віхи, твори тощо;
- 2) окремі уроки літератури рідного краю, також зафіксовані чинною програмою; проте вони мають свою специфіку – вони потребують спеціальної підготовки, що передбачає пошуково-краєзнавчі заходи;
- 3) позакласна робота, що включає різні форми, методи і прийоми проведення позакласних заходів: «вивчення літературної географії краю; виготовлення альбомів; зустрічі з людьми, які знали письменників, запис їхніх спогадів; зустрічі з самими письменниками; екскурсії в музеї; походи пам'ятними літературними місцями рідного краю; літературні вечори; записи фольклору тощо» [55].

Методично доцільним бачиться поєднання цих трьох напрямків вивчення літературно-краєзнавчого матеріалу.

Уроки літератури рідного краю покликані поглиблювати відомості про життя і творчість митців свого регіону та вироблення особистісного ставлення до письменників-земляків шляхом розвитку вміння висловлювати власну думку про автора, героїв, художні образи твору. Саме такі уроки дають учням знання про історію рідного краю, найвидатніших діячів його культури та мистецтва, допомагають розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь шляхом створення малих форм в усному та писемному варіанті (есе, міні-твори та перекази з творчим продовженням, сучасні інтерпретації творів у контексті конкретної жанрово-стильової манери).

Особлива роль в оптимізації літературної освіти належить нетрадиційним урокам літератури рідного краю. Як вважає методист М. Горда, це «найчастіше «інтегрований урок, проведений у формі конференції, співбесіди, диспуту, урок у музеї, урок-реквієм, урок пам'яті, урок совісті, урок любові, урок з елементами інсценізації, концертної програми, урок із запрошенням письменника, твори якого аналізуються, композиторів, які пишуть музику на вірші поетів-краян» [23, с. 32]. Бінарний урок може базуватись на залучення до вивчення творчості письменника рідного краю різних видів мистецтва. Особливим чином це стосується профільного рівня літературної освіти. Вельми придатним матеріалом тут може слугувати наше дослідження, зокрема, аналіз синтетичної збірки «Весна на Дунаї» (Ізмаїл, 2017) на вірші Т. Кібкало, що об'єднує самі художні тексти поетеси з їх живописним ілюструванням і музичною партитурою. Найефективнішою формою проведення уроків літератури рідного краю є літературно-мистецькі гостини (зустрічі з митцями-краянами), літературні студії з їх участю. Адже «живе» слово поета допомагає «яскравіше, досконаліше уявити описані події, пережити те, що відчуває поет». Відтак «зрозумілішими стають його ідейна концепція, виховні ідеали, процес творчого мислення» [152].

Нова програма з української літератури (2019) у закладах загальної середньої освіти передбачає вивчення в кожному класі літератури рідного

краю. Вказані у відповідній рубриці програми навчальні години, відведені на ці уроки, вчитель повинен розподілити самостійно впродовж року. Це сприятиме додатковому індивідуальному вибору текстів для розгляду. Чинною програмою дозволяється текстуальне вивчення художньої творчості ровесників учнів [123, с. 14].

У процесі пізнавальної діяльності, пов'язаної з історією, мистецтвом, традиціями та звичаями рідного краю, формується особлива активність у навчанні, що характеризується свідомими цілеспрямованими зусиллями. І спрямовується вона не тільки на активність мислення, а й на розвиток творчих здібностей, на поліпшення процесу засвоєння знань, умінь і навичок, а значить – на підвищення ефективності уроку.

Відомий методист-науковець А. Фасоля зауважує, що «література рідного краю справді має величезні можливості для становлення учня: і як особистості, і як читача» [130, с. 18]. Вчителеві-словеснику важливо враховувати концепцію і методику вивчення літератури рідного краю на основі традиційних підходів та інноваційних педагогічних технологій реалізувати в комплексі. Особливістю уроків літератури рідного краю є добір неоднакового матеріалу для вивчення, адже у кожній місцевості жили й творили різні письменники. Учитель повинен знати, хто з письменників народився, жив чи живе на малій батьківщині учнів, які визначні твори тут було написано, хто з митців тут похований, як відбувається сучасний літературний процес.

Найкраща форма проведення уроку літератури рідного краю – зустріч із літераторами, які мешкають у місті чи селі, де розташована школа. Вони читають власні твори, розповідають про себе, діляться з учнями задумами, історіями написання творів. Під час цих зустрічей учні мають нагоду зрозуміти психологію творчості, зазирнути у творчу лабораторію письменника, осмислити процес творення мистецтва слова [120, с. 193]. Активізують життєвий досвід дитини уроки, присвячені видатним сучасним письменникам. Найбільше цікавитиме період життя, який вони провели в

даній місцевості, твори, написані у цьому краї, і ті, що розповідають про нього. Завдання вчителя – максимально наблизити літературу до життя учнів.

Готуючись до уроків літератури рідного краю, учні виконують такі завдання: відвідати музей і зробити фото та записи за його матеріалами; ознайомитися в бібліотеці з книгами і місцевими періодичними виданнями, в яких надруковано твори письменника; побувати в місцях рідного краю, пов'язаних із життям літератора; написати творчу роботу, в якій пов'язати роздуми про літературний твір із розповіддю про малу батьківщину (наприклад, «Переяслав у житті і творчості Т. Шевченка», «Образи природи мого рідного краю в українській поезії»).

Уроки літератури рідного краю органічно поєднані з краєзнавством, історією та культурою батьківщини. Найвищим рівнем краєзнавства є відкриття і функціонування шкільного музею. Проведення в його стінах літературних вечорів, листування з іншими шкільними музеями, запрошення науковців та діячів культури на зустрічі, поповнення новими експонатами, їх вивчення та опис є змістом шкільної музейної роботи [120, с. 194].

Урок літератури рідного краю, за визначенням В. Шуляра, це «організаційна форма літературної освіти шкільної молоді, яка забезпечує розвиток читацьких інтересів учнів, вироблення вмінь до свідомого самостійного читання й читання в системі.

Означений урок поінформовує читачів про появу нових зразків художньої літератури регіонального, всеукраїнського та світового обшару. Організація читацької діяльності на уроці літератури рідного краю, а також у режимі самостійного читання забезпечує поглиблення літературно-мистецьких знань і читацьких навиків, розширення кругозору та ерудиції школярів» [151]. Матеріал цього уроку має усі підстави для формування на компетентнісній основі художніх смаків та естетичних емоцій школярів, глибшого усвідомлення ними розуміння суті та значення рідного українського слова, місця літератури краян у національному й світовому духовному просторі.

У методиці існує чимало різних методів і форм організації навчання на уроках літератури рідного краю. Як вважає Л. Башманівська, це «можуть бути краєзнавча бесіда, художня розповідь, робота у творчих групах, мікрогрупах, очна та заочна екскурсії, інсценізація, конкурс знавців літературного краєзнавства, дослідно-пошукова робота в бібліотеці, музеї, зустрічі та листування з письменниками, диспути, обговорення книжок письменників-земляків, а також виготовлення альбомів, журналів, стінгазет, оформлення кабінетів, виставок, шкільних музеїв тощо. Ефективними є уроки-зустрічі з митцями рідного краю. Такі форми проведення уроків літератури рідного краю виховують інтерес в учнів до літератури, перетворюють літературну освіту на свято пізнання, спілкування з прекрасним» [5].

Можемо констатувати, що саме названі краєзнавчі ресурси імпонують не тільки молодшим школярам. Для старшокласників вони є важливими компонентами загальної літературної (ширше – гуманітарної) освіти. Адже вони наділені особливою здатністю прилучати молодь до життя краю в усіх його сферах, насамперед, культурно-мистецькій. Ці елементи літературної освіти відчутно сприяють розумінню психології письменника, осмисленню самого процесу творення мистецтва слова, отже, стимулюють розвиток творчого потенціалу учнів, їх креативність..

Готуючи та проводячи уроки літератури рідного краю, учитеблєві необхідно засвоїти його основні типодиференційні ознаки. В. Шуляр у своїй докторській дисертації виокремлює та характеризує декілька таких ознак. З метою повноти й точності, скористаємось як методичною матрицею його розлогим коментарем. Так, учений називає такі особливості уроків літератури рідного краю: *«По-перше*, планувати їх треба з урахуванням специфіки літератури як виду мистецтва та літературно-мистецьких традицій регіону; *по-друге*, добір літературних творів здійснювати з урахуванням спадщини митців рідного краю; *по-третє*, уміло поєднувати вивчення літератури з образотворчим мистецтвом, музикою, архітектурою, історією,

релігією тої місцевості, де проживають школярі; *по-четверте*, забезпечувати формування естетичних смаків, переконань, ідеалів школярів з урахуванням людино/народо/україно/знавчих аспектів, які культивуються на малій батьківщині; *по-п'яте*, урахуовуючи важливість виховання творчого читача, виробляти особистісне ставлення до художньої літератури позакласного/самостійного читання та рідного краю, щоб допомогти учневі-читачу самовиразитися й самоствердитися, розуміючи, що митці не тільки відображають своє сприйняття й розуміння світу, але й передають енергію бачення життя в його добрі і злі, красі й потворності, – тим самим допомагають творити своє Я у єдності долі з природою, людством, нацією, рідним краєм» [151].

Уроки літератури рідного краю, попри свою специфіку, становлять органічну й невід'ємну складову літературної освіти школярів загалом. До того ж, вони також формують загальну естетичну культуру учнів, розширюють кругозір, употужнюють їх ерудицію тощо. Адже робота з матеріалами музею, місцевою періодикою, цікаві бібліографічній архівні пошук, незабутні навчально-розважальні літературні подорожі рідним краєм, зустрічі з письменниками-сучасниками, зіставлення літературних образів з реальністю надають урокам (позакласній роботі) особливої принадності.

Одним із аспектів літературно-краєзнавчої роботи в загальному контексті філологічної освіти є ширше залучення краєзнавчого матеріалу до вивчення творчості регламентованих програмою з української літератури письменників. У цьому плані не може бути єдиного вибору в усіх місцевостях України. Йдеться про зв'язок (біографічний, творчий, генетичний тощо) митця з краєм, де відбувається навчальний процес.

Наведемо з цього приводу кілька присутніх зауваг щодо залучення краєзнавчого матеріалу на уроках української літератури (не уроки літератури рідного краю) в Придунав'ї.

Так, вивчаючи творчість І. Котляревського не можна оминати його ролі в історії Бессарабії, зокрема, перебування на її землях під час російсько-

турецької війни в 1806-1807 рр., ознайомити з документальними фактами, записами самого митця, зафіксованими враженнями тощо. Тут варто учням пояснити, чому саме центральну бібліотеку м. Ізмаїл названо іменем автора неперевершеної «Енеїди» та колоритної «Наталки Полтавки».

У процесі вивчення творчості М. Коцюбинського слід обов'язково познайомити школярів із темою «Михайло Коцюбинський і Бессарабія». Особливо важливий такий біографічний аспект при текстуальному вивченні «бессарабського циклу», в якому українському письменникові на основі особистих вражень і відчуттів вдалося «з середини», співчутливо і побратньому художньо відтворити тутешню дійсність і психологію молдаван [89, с. 40]. Як відомо, у 1892-1895 рр. М. Коцюбинський як член Одеської філоксерної комісії по боротьбі з філоксерою (шкідник винограду). Знайомство з побутом і культурою місцевих мешканців дала письменнику багатий матеріал для художніх творів «бессарабської» тематики. Надзвичайно проникливо змалював український письменник молдавський ареал – і в побутовому, й у психологічному плані.

Якщо говорити про спеціальні уроки літератури рідного краю, то в Бессарабії на таких уроках варто вивчати творчість таких талановитих митців-краян, як ізмаїльський поет-пісняр Михайло Василюк (член Спілки бандуристів України), кілійський віртуоз слова Валерій Виходцев (член Спілки письменників України). Варто знайомити учнів із доробком унікальної, духовно багаті поетичної натури Таміли Кібкало та Галини Лисої, із широким культуро простором лірики Володимира Реви, з тонким і естетично вишуканим словом Володимира Сімейка. Необхідно також вивчати багатства фольклору – унікального у своєму синкретизмі та неповторності.

Відповідно до змістових домінант художніх творів, враховуючи вікові особливості учнів доробок означеного кола авторів можна уводити до планування й проведення уроків рідного краю в різних типах закладах загальної середньої освіти придунайського регіону.

4.3. Формування літературної компетентності учнів на уроках літератури рідного краю

Формування мовно-літературної компетентності учнів у сучасній загальноосвітній школі України вельми актуальною є проблема літературної освіти. Успішному досягненню мети в цьому напрямку, на думку провідних методистів (Л. Башманівської, Г. Токмань, О. Куцевол, В. Шуляра), реально сприяють уроки літератури рідного краю.

У методичних рекомендаціях щодо викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році представлена програма, що спрямована на виховання естетичного чуття школярів, котрі живуть в «постінформаційній реальності, якій, на думку сучасних науковців, притаманні стрімкі соціокультурні зміни», «кліпом» сприйняття подій, «агресивна візуальність» навколишнього середовища.

В умовах, «коли старшокласники значну частину свого життя проводять у віртуальному світі, перебувають у реальності, де співіснують елементарне й масове, важливо навчити їх розрізняти якісні мистецькі об'єкти від того, що є проминальним і кон'юнктурним» [123]. У зв'язку з подібною ситуацією, навчальну програму спрямовано на те, щоб прищепити старшокласникам потребу спілкування з книгою, активного читання як важливого невід'ємного чинника соціокультурної практики, що визначає якість життя людини, її духовний рівень, інтелектуальну повноту.

Уроки літератури рідного краю надають змогу вчителям пробудити зацікавленість учнів, схвилювати їх і стимулювати процес міркування, зокрема залучити їх до активної діяльності, пізнання, повною мірою використавши вже відому інформацію з інших предметів, а учням допомагати по-справжньому реалізувати свої можливості, зробити власні висновки з приводу прочитаного.

На думку Л. Башманівської, одним із вельми актуальних завдань сучасної української школи є «формування мовно-літературної

компетентності учнів, адже новий етап розвитку шкільної освіти характеризується пошуком нових технологій навчання, способів покращення його ефективності, підвищенням компетентнісної спрямованості. Відбуваються зміни в мовно-літературній освіті, зокрема прийняття нових концепцій, де передбачено формування комунікативної, вільної особистості, котра вміє образно висловлювати свої думки, володіє словом і використовує свої вміння для досягнення успіху» [5, с. 38].

Вищеназвані зміни зумовлені об'єктивними чинниками, що диктуються сучасними вимогами до мовно-літературної освіти в Україні, психолого-педагогічними особливостями сучасного учні, а також потужним розширенням мультимедійної комунікації.

У Великий тлумачному словнику сучасної української мови поняття «компетентність» трактується як властивість за значенням «компетентний»: «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий» [15, с. 560]. Як відомо, компетентнісна спрямованість навчання досягається шляхом уведення наскрізних змістових ліній. Їх мета – «сфокусувати» увагу й зусилля вчителів-предметників, класних керівників, зрештою, усього педагогічного колективу на досягненні певної, життєво важливої для учня й суспільства мети, увиразнити ключові компетентності.

Вельми важливим, відтак необхідним аспектом вивчення літератури рідного, як і літератури загалом, є форми, методи і прийоми навчання, які застосовує вчитель на уроках. Найчастіше учителями-предметниками на уроках літератури рідного краю в старшій школі використовуються такі форми навчання, як «лекція, оглядова лекція тематичного характеру, семінар за творчістю поета (письменника), диспут, конференція, зустріч із поетом (прозаїком), екскурсія (або заочна подорож), обговорення проблеми (за круглим столом)» [150].

Методисти радять обирати форми й методи навчання літератури рідного краю, враховуючи від мету й поставлені завдання уроку, особливості художнього твору, жанрово-стильову манеру письма митця тощо. Спектр

форм проведення таких кроків вельми розмаїтий. Це і «повідомлення; стислі, докладні та творчі перекази; розповідь від імені літературного персонажа; виразне читання та інсценізація; голосне зачитування творів і уривків; «оживлення» подій та словесний опис картини; підготовка та обговорення відгуків, анотацій, рецензій; підготовка словничків термінів, понять; виставка учнівських ілюстрацій до твору (творів); сценічні замальовки, фрагменти відеофільмів» [151]. Удосконалення таких форм та прийомів навчання є необхідною передумовою для формування літературних компетентностей учнів, а відтак вироблення у них художніх смаків учнів та почуття прекрасного.

З метою формування літературної компетентності учнів на уроках літератури рідного краю провідні методисти радять використовувати найрізноманітніші методи й форми роботи, що їх застосовують в літературній освіті загалом. Так, О. Куцевол виокремлює завперш методи проблемного навчання, зокрема, ігрові (середні класи) та евристичні (старша школа) [62, с. 245-257]. Г. Токмань пропонує в цьому контексті низку пошукових методів, виокремлюючи з-поміж них «дискусії і мікродискусії» [119, с. 43]. З метою формування в учнів художніх смаків, а відтак і літературної компетентності, на уроках літератури рідного краю застосовують «метод ділової гри, де старшокласники виконують роль журналіста, учителя, письменника, літературного критика» [50, с. 40].

Вдалих вибір учителем методів і форм забезпечує реалізацію одного з основних завдань літературної освіти, регламентованих чинною програмою. Йдеться про «розвиток чуття художнього слова, мовленнєвої культури, творчих здібностей, набуття досвіду літературно-творчої діяльності» [123, с. 8]. Результативність цього процесу вимагає застосування інноваційних підходів до викладання літератури, зокрема й до вивчення літератури рідного краю. Вони «починаються з пошуків учителя, з перегляду традиційних підходів до кожного уроку. Уже саму тему уроку літератури рідного краю

необхідно формулювати так, щоб вона зразу ж привертала увагу учнів до певної проблеми. [5, с. 40].

Плануючи перебіг уроку, потрібно звернути увагу на використання часу для певних етапів уроку та об'єднання учнів у групи для спільної роботи. Необхідно врахувати всі нюанси, створити на уроці емоційно тло, аби не звести обговорення до «сухого» аналізу творів, зміст якого має зацікавити учнів, викликати в них бажання поділитися своїми думками та спостереженнями, адже проблеми, що іноді бувають порушені у творі, торкаються усіх [111, с. 55].

Інноваційними формами формування літературної компетентності на уроках літератури рідного краю можуть бути проектні технології. На уроках літератури рідного краю їх використовують у тому разі, коли «в навчальному процесі виникає необхідність додаткового дослідницького пошуку» [69, с. 163].

У зв'язку з означеною методичною проблемою виникає потреба з'ясувати вимоги щодо їх застосування. З цією метою звернемося до спеціального навчально-методичного посібника О. Пехоти «Основні технології». У ньому виділяються такі п'ять основних вимог: «1) наявність значущої проблеми (завдання), що потребує дослідницького пошуку для її розв'язання; 2) практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів; 3) самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів; 4) структурування змістової частини проекту (з указуванням поетапних результатів); 5) використання дослідницьких методів: визначення проблеми досліджуваних завдань, що впливають з неї, висунення гіпотези їх розв'язання, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, коректування, висновки» [78, с. 52].

Важливою інноваційною формою проведення уроків літератури рідного краю є використання різних видів проектів. Навчальний посібник Є. Полата рекомендує такі види проектних

технологій: «*інформаційний* (підготовка повідомлення із певної літературно-краєзнавчої теми), *дослідницький* (потребує добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження, соціальної значущості, продуманості методів роботи), *ігровий* (виконання ролей літературних персонажів); творчий (зазвичай не має чіткої структури, вона розвивається, підпорядковуючись інтересам учасників проекту, оформлені результати можуть бути у вигляді альманаху, збірки, стіннівок, проведення конкурсів, екскурсій до літературно-краєзнавчих музеїв, організація виставок, свят, створення фото-проектів, відеофільмів тощо)» [86].

Таким чином, формування в учнів літературної компетентності на уроках літератури рідного краю дасть можливість виховати в них активного творчого учня з почуттям власної та національної гідності, який відчуватиме впевненість у своїх силах і бажання здобувати нові знання. У процесі європейської інтеграції така особистість, що пізнала свої витoki, достойно ввійде у світовий простір і не втратить свого «Я».

Міркуючи про роль і значення вивчення художньої творчості письменників рідного краю для літературознавчої пропедевтики, Я. Демко слушно зауважує, що сьогодні, як ніколи, саме література рідного краю «може стати тим містком, який поєднає читацьке життя школяра зі світовою літературою і культурою, утвердить естетичні функції мистецтва слова та розкутість художнього мислення, сприятиме розвитку естетичних смаків та формуванню читацької культури, зміцнить патріотичні почуття та національну свідомість молоді людини» [26].

Узагальнюючи наші спостереження, робимо загальний висновок про те, що уроки літератури рідного краю не тільки підвищують рівень літературної освіти, але й сприяють підвищенню інтересу учнів до культури свого народу, його кращих духовних традицій.

ВИСНОВКИ

Аналіз художньої творчості ізмаїльської поетеси Таміли Олексіївни Кібкало спонукає до загального висновку про те, що використання для інтерпретації техніки літературознавчої антропології уможлиблює її адекватне сприйняття й усебічне наукове осмислення як цілісної естетичної системи з оптимальним виходом на змістово-формальні виміри загального та індивідуального начала авторської картини світу.

Творчість поетеси, функціонуючи в річищі загальноукраїнського літературного процесу та культурно-мистецького художнього простору Придунав'я, постала в індивідуально окресленій іпостасі – проблемно-тематичній, образній, жанрово-стильовій. Маючи з придунайськими митцями слова (М. Василюком, В. Виходцевим, Г. Лисою, В. Ревою, В. Сімейком) у багатьох аспектах спільні художньо-естетичні пріоритети, вона виокремлюється з-поміж їхнього кола духовними домінантами художньої аксіології, гуманістичною змістовністю творчості, що визначила антропологічний вимір її авторського тексту.

Лірика Т. Кібкало просякнута наскрізним віталістичним пафосом, який ґрунтується на загальнолюдських засадах буття. Гуманістична змістовність (спрямованість) її поезії асоціюється з найважливішими критеріями художності літератури, тематичну домінанту якої визначає *добро* як ключовий концепт художньої антропології. Цей антропологічний концепт презентується нею широким спектром образних окреслень: добро як заперечення зла, добро як любов, добро як милосердя, добро як біль за людину, добро як протиставлення руйнівним стихіям хаосу загальнолюдських цінностей та християнських вартощів.

Співвіднесення художнього світу з основними ідеями Святого Письма визначають специфічну рису художньої антропології Т. Кібкало, що дає підстави для твердження про творчо реалізовані її ліричним наративом ідейно-сміслові ресурси біблійної антропології. «Я»-центричне поетеси

функціонує в художньому синтезі антропоцентричного й теоцентричного. Відтак змістові глибини її творчості наснажені високою духовною енергетикою, що виступає корелятом категорії «художність», оприявнює естетичний ідеал поетеси, структурований категоріями добра та краси.

Світосприйняття й світовідчуття Т. Кібкало засвідчує багатоманітні рівні емоційних реєстрів. Проте очевидним є домінування медитативно-сповідальних тональностей. Параметри її мистецької ідентичності чітко постулює творче самоокреслення, в якому прочитується гуманістичне підґрунтя, його духовна енергетика.

Поезія Т. Кібкало наскрізно перейнята мотивами доброствердження, що художньо реалізують пафос євангельських постулатів. Етос духовного як іманентна ознака ментальності українського народу для неї є органічним аспектом світовідчуття та світовідтворення. Єдність релігійності й поетичності визначила ту субстанцією, що сформувала її художнє слово, структурувала індивідуальний код творчості.

Значну частину доробку поетеси становлять вірші для дітей. Осмислюючи проблеми національного становлення підростаючого покоління, вона не нав'язливо й доступно виховує у юного читача підставові національні цінності та християнські вартоці. У фокусі її поетичної уяви постають завперш ті духовні домінанти, що структурують антропологічний ракурс гуманістичного потенціалу творчості. На мотивному рівні це проявляється в наскрізних темах добра, любові, взаємодопомого, родини, рідного краю, краси природи тощо.

Особливе місце у філософсько-антропологічній проблематиці Т. Кібкало належить концепту *тіла* і тілесності, що структурують в авторській картині світу лірики поетеси особливий, онтологічний дискурс, пов'язаний з онтологічними універсаліями й водночас із проблематикою екзистенційного плану. Маркери тілесності (долоні, уста, очі, скроні) та образи надтілесної реальності (серце, душа, голос) передаються нею за допомогою незужитих індивідуально-авторських метафор, субститути яких

виражені соматизмами. Із мотивом одухотворення повсякденного життя людини (дитини) вона пов'язує тілесний образ очей.

Антропологічний дискурс лірики поетеси оприявнює онтологію тіла в його подвійній сутності: фізичній і духовній. Текстуалізована тілесність в її авторському тексті постулює дихотомічність людської природи, її дуальність, що вирішується на користь духовного начала. Підставову грань художньої репрезентації тілесності в її авторському тексті становить гуманістична концепція особистості, міра життєвості. У процесі естетизації тілесної чуттєвості поетеса виформовує модус дематеріалізованого (метафізичного) буття, несумісного з «речовим» контекстом. Тілесний код її поезики свідчить про віталістичну концепцію людини та світу, про піднесення нею земної гармонії до рівня божественної, переведення онтології тіла у метафізичну площину. Візія тілесності як органічна складова авторського «Я» оприявнює органічний для художнього мислення поетеси модус ідеально згармонійованого світу.

Важливу ідейно-тематичну вісь, довкола якої обертається художній світ Т. Кібкало, становить антропологічна дихотомія (*тіло/душа*). Поетеса репрезентує переважно тілесність, що є наслідком подолання дуалізму душі й тіла. Творчо репрезентований концепт *душа* зумовлений гуманістичними колізіями художньої свідомості авторки, її виразною схильністю до інтроверсії, частотним звернення до внутрішнього світу особистості. В її антропологічній концепції тіло є видимою формою, зримою ідеєю *душі*. З нею пов'язані такі аспекти гуманізму, як милосердя, біль за людину.

Максимальна самоконцентрація та самозосередженість, що формують духовний простір лірики Т. Кібкало, визначає домінування в естетичній і психологічній структурі її художньо-естетичної системи концепту *душа*. Цей концепт постає субстанцією, котра художньо презентує внутрішній лад, тотальну авторську суб'єктивність і потужне антропологічне поле ліричного нарративу поетеси. Домінування *душі* в ієрархії антропологічних домінант

художньої аксіології поетеси виступає корелятом найвищих моральних цінностей і синонімізується з Творцем (Абсолютом).

Антропологема *душа* постає в ліричному наративі Т. Кібкало метафорично-образною субстанцією, структурованою двома компонентами: традиційним (релігія, культура, філософія, психологія, дійсність, мова тощо) та індивідуально-авторським (життєвий досвід, система цінностей, світогляд, особливості художнього мислення). Ці компоненти доповнюють один одного, репрезентуючи широкий семантико-смісловий спектр антропологічного поля художнього дискурсу.

Індивідуальному стилю Т. Кібкало іманентна настанова на синхронізацію антропологічного концепту *душа* з внутрішнім станом ліричної героїні. Відтак наскрізною є в її глибоко інтимних рефлексіях художня реалізація ресурсівантропоморфізації як усталеної уснопоетичної та літературної традиції українського красного письменства. У віршах поетеси *душа* не лише генерує та відображає почуття й емоції, але позиціонується як персоніфікований суб'єкт лірики. Найважливішою універсальною одиницею субстанціонально-семантичної структури ментального концепту *душа* є семема *життя*. На це вказує і характер контексту, й лексичне оточення в різних мікросюжетах.

Творча репрезентація концепту *душа* в авторському тексті поетеси є проявом етичного буття й водночас маркером духовної сутності Я-особистості, носієм почуттів і волі суб'єкта лірики, виразником авторефлексій творчої особистості. Вона становить собою автономний комплекс, котрий формує духовну сутність особистості поза реаліями тривіального буття індивідуума, включаючи спектр його психологічний та емоційних інтенцій.

Улюбленою темою поетеси є іманентність Бога людській душі як «вмістилища» християнських добродійностей, духовних істин, що структурують гуманістичний потенціал її віршів. Серед християнських добродійностей, котрі синонімізуються нею із сакральним виміром

антропологічного концепту *душа*, пріоритетне місце належить категорії *любов*, що найчастіше оприявнюється в образних структурах концепту *серце*.

Тематичний спектр концепту *серце*, зокрема його метафізичної сутності, увиразнює гуманістичний потенціал творчого доробку Т. Кібкало в його художній цілісності й естетичній завершеності. Контексти ліричної рефлексії з лексемою *серце* оприявнюють органічну її світовідчуттю ідею усвідомлення земного шляху людини як дороги до Бога, осягнення його всеприсутності та всемогутності в житті кожної людини.

У віршах поетеси концепт *серце* виступає центром духовного життя особистості, що символізує лейтмотив вертикалі як екзистенційну формулу людського буття, тенденцію висхідного (трансцендентного) руху душі до Творця. Лейтмотивом крізь її лірику проходить настанова «усім серцем приєднатися до Бога». Істотним трактування *серця* є його образне окреслення з виразним смисловим навантаженням *духовності* як ключової філософемі художньої антропології, її авторської творчої репрезентації.

Отже, поезія Т. Кібкало явила індивідуальний художній світ, у якому втілено широкий спектр антропологічної (люднознавчої) проблематики. Попри розмаїття мотивів лірики, стрижневою темою, довкола якої обертається її художній світ, естетичним ідеалом авторки були й залишаються добро та милосердя людської душі в найрізноманітніших виявах. Гуманістичні цінності, що визначають основи антропологічного дискурсу, формують наскрізні мотиви творчості поетеси, увиразнюють смислові глибини її художнього мислення. Духовна енергетика мистецького самовираження, що визначила сутнісний складник поетики Т. Кібкало, сформувала її зображально-виражальну систему, її змістові грані.

Подальше фахове вивчення антропологічного виміру доробку Т. Кібкало бачиться перспективним не лише у зв'язку з літературознавчою проблемою непрочитаності її творчості в означеному ракурсі, але й з практичною потребою зняття тих суперечностей, що виникли між культурою і суспільством у так званому постмодерному соціумі, яким нині є Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. М. Антропологія літератури – літературна антропологія – літературознавча антропологія (до семантики терміна). *Філологічні науки. Літературознавство*. 2010. № 11. С. 5-8.
2. Андрусів С. М. (2000). Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років ХХ ст. : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопіль : Джура. 340 с.
3. Антропологія. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki.pdf> (дата звернення : 14.10. 2019).
4. Аполлонова лютня : Поети ХУІІ-ХУІІІ ст. Київ : Молодь, 1982, с. 104.
5. Башманівська Л. А. Формування художніх смаків учнів засобами літературного краєзнавства : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 112 с.
6. Бобровская Т. Бабушка Таміла книжки всем дарила. *Курьер недели*. 2015, 14 ноября.
7. Бовсунівська Т. В. Молитва як літературний жанр. *Дивослово*. 2003. № 7. С. 3-8.
8. Бондар В. І. Дидактика. Київ : Либідь, 2005. 264 с.
9. Бондаренко Ю. І. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу : теорія і практикум : навч. посіб. для студ. філологічних факультетів. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 199 с.
10. Будугай О. Д. Художній світ поезії Василя Діденка для дітей. *Українська мова і література в школах України*. 2019. № 1-2. С. 10-16.
11. В Новий рік – з новою збіркою віршів Таміли Кібкало. *Собеседник Измаїла*. 2017. 19 декабря.
12. Валявко І. В. Дмитро Чижевський – фундатор поняття «філософія серця». *Слово і час*. 1998. № 8. С. 83-88.

13. Ван Гог В. Письма. Москва : Просвещение, 1968. 503 с.
14. Василюк М. Д. Серце на долоні бандури. Ізмаїл : СМІЛ, 2005. 64 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
16. «Веселинка» Тамилы Кибкало. *Придунайские вести*. 2002. 31 мая.
17. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16570/27-Vovk.pdf?sequence=1.pdf> (дата звернення : 14.07. 2019).
18. Вульф К. В. В. Антропология : История, культура, философия. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 280 с.
19. Галета О. А. Екс-центричне літературознавство: від теорії літератури до літературної антропології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 60. Ч. 2. С. 46-58.
20. Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. Київ : Гелікон, 2000. 368 с.
21. Головка Б. А. Філософська антропология : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 240 с.
22. Гончар О. Т. Щоденники : у 3 т. Київ : Веселка, 2002. Т. 1: (1943-1967) / Упоряд. В. Д. Гончар. 455 с.
23. Горда М. В.Формування творчої особистості майбутнього вчителя в процесі вивчення літератури рідного краю. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. № 2. С. 32-38.
24. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії : підручник. Київ : Либідь 2004. 488 с.
25. Гром'як Р. Т. Теорія літератури і літературна антропология: співвідношення, трансформація за умов глобалізації гуманітарного знання (до

постановки проблеми). *Філологічні семінари: Теорія літератури у вищій школі*. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2008. Вип. 11. 312 с.

26. Демко Я. Значення творів письменників рідного краю в літературознавчій пропедевтиці молодших школярів. URL : http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/20.pdf (дата звернення : 12. 11. 2019).

27. Денисова О. Ю. Что-то настойчиво в сердце стучится...» *Курьер недели*. 2002. 18 августа.

28. Денисюк В. В. Фразеологія поетичних творів Івана Величковського. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3385/1/Denysiuk.pdf> (дата звернення : 10. 03. 2019).

29. Деякі підходи до змісту «дефініції «гуманістичні цінності. URL : [file:///D:/User/Downloads/gsuk_2013_8-9_57%20\(2\).pdf](file:///D:/User/Downloads/gsuk_2013_8-9_57%20(2).pdf) (дата звернення : 16.07. 2019).

30. Добрава О. І. Уроки літератури рідного краю в їх особистісній спрямованості на учня. URL : <http://metodportal.com/node/56380.pdf> (дата звернення: 12.11. 2019).

31. Дятленко Т. І. Роль уроків літератури рідного краю у формуванні етнокультурної компетентності учнів. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 5. С. 13-17.

32. Дяченко Г. Слово-образ сердце в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст.. *Культура слова*. 2012. №. 77. С. 93-101.

33. Дьяченко Т. Творческий вечер Тамилы Кибкало. *Уездный телеграф*. 2007. 5 сентября.

34. Енциклопедія постмодернізму. За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. Київ : Основи. 2003. 503 с.

35. Изер В. К антропологии художественной литературы. *Новое литературное обозрение*. 2008. № 94. С. 7-21.

36. *Измаил литературный : альманах произведений измайльских поэтов и прозаиков*. Измаил-Донецк : ЛАНДОН-XXI. Вып. IV. 240 с.
37. *Измаил литературный : поэтический альманах*. Измаил. 1999. 136 с.
38. Ильин И. П. Постмодернизм : Словарь терминов. Москва : Интрада, 2001. 384 с.
39. Іванишин П. В. Українське літературознавство постколоніального періоду. Київ : ВЦ «Академія». 2014. 190 с.
40. Камінчук О. А. Поетика української романтичної лірики : Проблеми просторової організації поетичного тексту. Київ : ТОВ «ЛДЛ», 1998. 160 с.
41. Картельян О. С. Талант, яких мало – Тамила Кибкало. URL : <http://izmail.es/article/11850/.pdf> (дата звернення : 04.03. 2019).
42. Кибкало Т. А. Голос души. Измаил : Ибрис, 2017. 36 с.
43. Кибкало Т. А. На дне моей памяти. *Наша магала*. 2009. 31 января.
44. Кібкало Т. О. Дві мови – два крила. Ізмаїл : СМІЛ, 2005. 64 с.
45. Кібкало Т. О. Краю рідного картини. Ізмаїл, 2015. 18 с.
46. Кібкало Т. О. На Дунаї хвиля грає : збірка віршів для дітей. Ізмаїл : Ібріс, 2017. 100 с.
47. Кіраль С. С. Дитяча література та її герої у практиці та розмислах Лесі Ворониної (За матеріалами інтерв'ю письменниці). *Дунайські наукові читання : Європейський вимір і регіональний контекст*. 2015. Т. II : Філологія. Мистецтвознавство. С. 106-109.
48. Клочек Г. Д. Енергія художнього слова : збірник статей. Кіровоград : Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2007. 448 с.
49. Ковалів Ю. І. Абетка дисертанта : методологічні принципи написання дисертації : посібник. К. : Твім інтер, 2009. 458 с.

50. Ковалюк Ю. Формування художніх смаків учнів старших класів на уроках літератури рідного краю. *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 1. С. 37-40.
51. Коваль М. О. Літературно-живописні кореляції в ліриці придунайського поета Володимира Сімейка. *НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ : матеріали Дванадцятій Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих науковців* (Умань, 25 квітня 2019 р.). Умань : Візаві. 2019. Ч. 1. С. 153-158.
52. Козакова О. Філософія серця як альтернативний шлях розвитку національної самосвідомості українців. URL: onu.edu.ua > totalitarizm > materials > 1_kozakova.pdf (дата звернення: 17.08. 2019).
53. Козирєва Н. В. Літературна творчість у вимірах філософсько-антропологічного аналізу. *Грані. Філософія*. 2015. № 2 (118). С. 53-57.
54. Конаржевський Ю. А. Аналіз уроку. Харків : Ранок, 2008. 336 с.
55. Копейцева Л. П. Творчість письменника-земляка Олега Гончаренка в контексті сучасних освітніх завдань URL : <http://pedagogy-journal.kpi.zp.ua/archive/2012/22/63.pdf> (дата звернення: 12.11. 2019).
56. Копистянська Н. Х. Художній час як категорія порівняльної поезики. *Слов'янські літератури : XI Міжнародний з'їзд славістів : доповіді*. Київ : Наукова думка, 1998. С. 184-200.
57. Краткая философская энциклопедия. М., 1994.
58. Кремень В. Г. Синергетика в освіті : контекст людиноцентризму : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
59. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Парапан. 2003. 240 с.
60. Кулинская З. И тихой радостью наполнена душа. *Дунаец*. 2004, 10 сентября.
61. Кутова А. В. Таміла Кібкало в душах дітей і дорослих. *Собеседник Измаила*. 2018. 15 мая.

62. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навчальний посібник. Київ : Освіта України. 2009. 454 с.
63. Лавренюк В. М. Серце на долоні бандури. Ізмаїл : СМІЛ. 2005. С. 7-9.
64. Лиса Г. П. Доля : вірші. Одеса : Друкарський дім. 2004. 234 с.
65. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т. 1. 608 с.
66. Лозинський К. Біблійна антропологія як один з аргументів у боротьбі із деструктивними ідеологіями неокультів. URL : <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2795-title3449.pdf> (дата звернення : 12.04 2019).
67. Максимова В. Н. Введение в акмеологию школьного образования. Москва; СПб. : ЛОИРО, 2002. 156 с.
68. Марковський М. П. Антропологія, гуманізм, інтерпретація. Теорія літератури в Польщі : Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. С. 491-503.
69. Марфинець Н. В. Проектні технології на уроках літератури рідного краю : Теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 2 (41). С. 162-164.
70. Мафтин Н. В. У пошуках «GRAND» стилю : західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття : монографія. Івано-Франківськ : ЛІК, 2001. 336 с.
71. Мейзерська Т. С. Антропологічна складова літературознавчої філософії Д. Чижевського. Тернопіль : ТНПУ, 2009. Вип. 27. С. 311-315.
72. Мессойлиди Н. Милость Божия – стихи. *Ізмаїл православний*. 2018. № 1 (220).
73. Музика Т. Є. Літературознавча антропологія як метод інтерпретації художнього тексту: деякі аспекти становлення та розвитку.

Літературознавчі студії: зб. наук. пр. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2012. Вип. 35. С. 452-457.

74. Мунье Э. Манифест персонализма. Москва : Республика. 1999. 559 с.

75. *Мы плюс Они.* 1997. № 28.

76. Нич Р. Антропология літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду. Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ : Смолоскип, 2007. 64 с.

77. О. Діонісій. Ляхович Павло. Лекції з метафізики. Львів :: Вид-во ЛБА, 1995. 94 с.

78. Освітні технології : навчально-методичний посібник. за ред. О. М. Пехоти. Київ : А. С. К., 2003. 255 с.

79. Островська М. Регіональна культура як структуроутворюючий елемент національної культури. *Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство.* Київ. 2010. № 4. С. 124-129.

80. Павлова О. Замечательный рисунок. *Уездный телеграф.* 2007, 3 сентября.

81. Павлова О. Крылья поэтессы Тамилы Кибкало. *Уездный телеграф.* 2005. 29 июня.

82. Папуша О. В. Теоретичний дискурс дитячої літератури : у пошуках об'єкта. URL : <http://textarchive.ru/c-2207648-p12.html.pdf>(дата звернення : 17.08. 2019).

83. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт. 2004. 384 с.

84. Подлісецька О. О. Функціонування методології антропологічного типу у сучасному літературознавстві. *Вісник ОНУ.* 2014. Т. 19. Вип. 2 (8). С. 58-64.

85. Подлісецька О. О. Антропологічна перспектива літературознавчих текстів. *Вісник запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 102-107.
86. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учебное пособие для студ. пед. Вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 272 с.
87. Поліщук Я. О. Антропологічна перспектива в літературознавстві. *Філологічні семінари.: Парадигма сучасного літературознавства : світовий контекст*. Київ : 2013. Вип. 16. С. 26-31.
88. Поліщук Я. О. Літературна антропологія як актуальна наукова пропозиція [file:///D:/User/Downloads/64-154-1-PB%20\(1\).pdf](file:///D:/User/Downloads/64-154-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 14.10. 2019).
89. Попович Г. М. М. Коцюбинський у контексті молдавського ареалу. *Слово і час*. 1999. С. 36-40.
90. Попович М. В. Григорій Сковорода : філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
91. Проблема ідентичностей у сучасній українській літературі: виміри «Коронації слова» : монографія / наук. ред. Н. І. Богданець-Білокаленко, О. О. Бровко. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2018. 224 с.
92. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : Академвидав. 2006. 424 с.
93. Райбедюк Г. Б. Берегиня рідного слова та високого духу. *Собесідник Измаїла*. 2017, 24 августа.
94. Райбедюк Г. Б. Ключові аспекти художньої історіософії поетів Придунав'я. *IV Дунайські наукові читання : гуманітарна освіта в теорії та практиці : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня, 2018 року)*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. С. 95-98.

95. Райбедюк Г. Б. Концепт «душа» в антропологічному вимірі авторського тексту Василя Стуса. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 32. С. 227-238.
96. Райбедюк Г. Б. Кордоцентричний код художньої антропології поетів Придунав'я. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 38. С. 140-146.
97. Райбедюк Г. Б. Поезія Василя Стуса в інтерпретаційному полі літературознавчої антропології. Комунікативний дискурс : наукова рецепція та стилістика перекладу : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : Міленіум. 2018. С. 39-40.
98. Райбедюк Г. Б. Світло душі Таміли Кібкало : штрихи до портрета берегині рідного слова в українському Придунав'ї : До 80-річчя від дня народження. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 9. С. 60-63.
99. Рикман Х. П. Возможна ли философская антропология? Это человек : антология. Москва : Высшая школа. 1995. С. 54-74.
100. Савина А. Многая лета, Таміла Алексеевна. *Дунаець*. 2000. 18 августа.
101. Савіцький С. Аксіологічна проблематика в літературознавстві. Теорія літератури в Польщі : Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. С. 236-250.
102. Салига Т. Ю. Слово благовісту. Імператив : літературознавчі статті, критика, публіцистика. Львів : Світ, 1997. С. 64-98.
103. Сергеев К. А. Ренессансные основания антропоцентризма. СПб : Наука, 2007. 591 с.
104. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові. URL: <http://www.disslib.org/kontseptualizatsia-sakralnoyi-sfery-v-ukrayinskiy-movi.html>. pdf (дата звернення : 12.04. 2019).
105. Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. Т.1. : Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ : Обереги, 2005. 528 с.

106. Современный философский словарь / Под общей ред. В. Е. Кемерова. Москва : Панпринт. 2004. 848 с.
107. Соколова А. В. Фольклорно-міфологічні джерела естетики й поетики лірики митців. *IV Дунайські наукові читання : гуманітарна освіта в теорії та практиці : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (23 жовтня, 2018 року). Ізмаїл : РВВ ІДГУ. 2018. С. 109-112.
108. Соловей Е. С. Українська філософська лірика : навчальний посібник із спецкурсу. Київ : Юніверс, 1998. 368 с.
109. Сповідь серця : збірник віршів кілійського районного літературного об'єднання «Дунайська хвиля». Харків-Ізмаїл, 2010. 144 с.
110. Стойкова І. Тамила Кибкало «Я Богу дякую за все!» *Собесідник Измаїла*. 2015, 18 августа.
111. Сухіна Н. Література рідного краю як засіб формування критичного мислення учнів. *Українська мова і література в школах України*. 2019. №11. С. 54-58.
112. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 403-478.
113. Тамила Кибкало. Берег детства URL : <http://kotljarevka.blogspot.ru/2012/10/blog-post.html.pdf> (дата звернення: 16. 02. 2019).
114. Тарнашинська Л. Б. Кордоцентричний код як основа художньо-естетичних пошуків українських шістдесятників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. Вип. 1. С. 166-171.
115. Тарнашинська Л. Б. Літературознавча антропологія : новий методологічний проект у дзеркалі філософських. *Слово і Час*. 2009. № 5. С. 48-61.

116. Теорія літератури в Польщі : Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 532 с.
117. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті : монографія. Харків. : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 223 с.
118. Ткачук М. П. Творчість Івана Котляревського : антропологічний та естетичний дискурси: Монографія. Суми : Вид-во СумДУ, 2009. 216 с.
119. Токмань Г. Л. Сучасні навчальні технології та методи викладання літератури. *Дивослово*. 2002. № 10. С. 39-45.
120. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 312 с.
121. Томчук О. Ф. Астральний культ у міфопоетичній моделі світу митців Придунав'я. *IV Дунайські наукові читання : гуманітарна освіта в теорії та практиці : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (23 жовтня, 2018 року). Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. С. 118-121.
122. Томчук О. Ф. Колоративи в художніх текстах поетів Подунав'я (на матеріалі творчості Валерія Виходцева). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Ізмаїл, 2006. Вип. 21. С. 136-140.
123. Українська література. 5-11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році, вимоги до оцінювання. Укладач. О. Ю. Котусенко. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 192 с.
124. Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень : До 75-річчя Ізмаїльського державного гуманітарного університету : колективна монографія. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 230 с.
125. Усанов І. В. Ідеї гуманізму в контексті сучасного філософського дискурсу. *Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл.* Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. Вип. 8. С. 90-96.
126. Усатенко І. В. Гуманістична змістовність лірики Таміли Кібкало. *НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ : матеріали Дванадцятій Всеукраїнської наукової*

конференції студентів та молодих науковців. Умань : Візаві, 2019. Ч. 2. С. 139-142.

127. Усатенко І. В. Концепт «душа» в антропологічному просторі лірики Таміли Кібкало. *Науковий пошук студентів XXI ст. : актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук. За матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. С. 34-36.

128. Усатенко І. В. Тілесність як простір самоідентифікації авторського «Я» в ліриці ізмаїльської поетеси Таміли Кібкало. *Науковий пошук студентів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019.

129. Ушкалов Л. «Філософія серця» Тараса Шевченка. *Слово і час.*, 2012. №9. С. 17-28.

130. Фасоля А. М. Уроки літератури рідного краю в системі особистісно зорієнтованого навчання. *Українська література в загальноосвітній школі : Науково-методичний журнал*. 2011. № 6. С. 1-19.

131. Філософія : Світ людини. Курс лекцій : навчальний посібник. В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.

132. Філософія Відродження Європи. Гуманізм і антропоцентризм філософії Відродження. Антропоцентризм і гуманізм філософії Відродження в Україні URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13155/x.pdf> (дата звернення : 14.10. 2019).

133. Філософія серця П. Юркевича. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/32.html.pdf> (дата звернення: 14.10. 2019).

134. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. *Время и бытие : статьи и выступления*. Москва : Гнозис, 1993. С. 157-198.

135. Цьома С. Святоотцівське вчення про душу. *Труди Київської духовної академії*. 2015. № 15 (187). С. 162-178.

136. Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. Київ : Наукова думка. 1987. 158 с.
137. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Орій. 1992. 427 с.
138. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Прапор, 2004. 272 с.
139. Чижевський Д. І. Філософські твори : у 4-х т. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 2. 288 с.
140. Чижевський Д. І. Філософські твори : у 4-х т. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 3. 455 с.
141. Чижевський Д. І. Філософські твори : у 4-х т. К. : Смолоскип, 2005. Т. 4. 360 с.
142. Что остается за кадром. *Мы плюс они*. 1998. № 27 (85). Сентябрь.
143. Чуковський К. И. От двух до пяти. Собр. соч. : в 2 т. Москва. : Правда, 1990. Т. 1. С. 73-408.
144. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2001. 478 с.
145. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. Т. 2. Київ : Дніпро, 1984. 301 с.
146. Шестопалова Т. П. Антропологічна парадигма літературної критики в есеїстико-епістолярній спадщині Юрія Лавріненка. *Наукові записки : Філологічні науки*. 2009. Т. 98. С. 53-58.
147. Штейнбук Ф. Текстові стратегії сучасної літератури в контексті антропології тілесно-міметичної категорії голосу. *Сіверянський літопис*. 2008. № 1. С. 103-112.
148. Шуляр В. І. Основні категорії сучасного уроку української літератури : *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 18-23.

149. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : науково-методичний посібник. Харків : Основа, 2009. 121 с.
150. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія. Миколаїв : Іліон, 2012. 876 с.
151. Шуляр В. І. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю. URL : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1944.html.pdf> (дата звернення : 12.11., 2019).
152. Шуляр В. І. Уроки літератури рідного краю : технологія підготовки та проведення. *Дивослово*. 2003. № 7. С. 34-39.
153. Що вивчає антропологія URL : <http://vidpo.net/shho-vivchae-antropologija.html.pdf> (дата звернення : 14.10. 2019).
154. Юнг К.-Г. Дух в человеке, искусстве, литературе. Мінськ : Харвест, 2003. 384 с.
155. Юркевич П. Д. Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого. Україна : Філософський спадок століть. Хроніка : Український культурологічний альманах. Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. Вип. 39-40. С. 563-573.
156. Юркевич, П. Д. Вибране. Київ : Абрис, 1993. 416 с.
157. Юсупова Н. Ф. «Метафізика сердца» в европейской мысли : от византийского исихазма до философии Блеза Паскаля. URL : <https://www.dissercat.com/content/metafizika-serdtsa-v-evropeiskoi-i-russkoi-filosofii-i-kulture-xx-v.pdf> (дата звернення : 10.03. 2019).
158. Яковенко С. Предмет літературознавчої антропології. Польський варіант. Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. Упорядник І.В. Папуша. *Studia methodologica*. Вип. 24. Тернопіль. 2008. С. 148-55.
159. Яковина О. Метафізика серця й часу (аспекти поезії Івана Орновського). *Слово і час*. 2000. № 2. С. 49-52.
160. Ярошенко Т. М. Регіональна типологія культури : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 236 с.

161. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2016. 360 с.

**УРОК
ЛІТЕРАТУРИ
РІДНОГО КРАЮ
«ТАМІЛА
КІБКАЛО.
ЖИТТЄВИЙ ТА
ТВОРЧИЙ ШЛЯХ
ПОЕТЕСИ»**

Урок літератури рідного краю

Тема: Таміла Кібкало. Життєвий і творчий шлях поетеси

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю ізмаїльської поетеси Таміли Олексіївни Кібкало; навчити розуміти красу чарівного світу її лірики; виробляти уміння та навички творчо мислити, стисло висловлювати свої думки; виховувати любов до прекрасного, інтерес до літератури.

Обладнання: виставка збірок Таміли Кібкало, фотоколаж, портрет поетеси, презентація збірки «Весна на Дунаї», відеозапис інтерв'ю з поетесою, аудіозаписи пісень на її слова.

Тип уроку: урок літератури рідного краю.

Хід уроку

*«Поетеса несе до читача світло своєї душі,
добро серця, висоту Духу...»*

(Г. Райбедюк).

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальної діяльності.

Вступне слово.

У когорті придунайських митців слова Таміли Кібкало належить особливе місце. Її творчість добре відома мешканцям бессарабського краю, всім читачам – від малюків дитячих садочків, учнів молодшого шкільного віку й до дорослих прихильників проникливої лірики. Ім'я Т. Кібкало асоціюється з поетесою, котра несе до людей світло своєї душі, добро серця, високу духовність. Особливу сторінку її творчої біографії становлять вірші для дітей, котрі давно стали частиною їх пізнавального світу, естетичних обривів, навчання та дозвілля. Якби перу Т. Кібкало належали тільки твори для дітей, то, поза сумнівом, вона б заслуговувала на найвищі оцінки – і з боку читацького загалу, й наукової спільноти. Її почерк завжди впізнаваний, навдивовиж простий і прозорий, однак красивий і колоритний.

Відомий поет С. Львів (полковник у відставці, поет-бард, у минулому – вихованець поетеси) характеризує Т. Кібкало, її душевний світ і духовні обрії, котрі можна вважати визначальними для розуміння й оцінки художнього світу, його голосу, тембру, тональностей, мовно-образної структури, стилістичних ресурсів, ідейно-тематичних домінант, жанрової специфіки тощо. Наводимо цю влучну характеристику молодшого колеги по письменницькому «цеху»: «Писати про Тамілу Олексіївну і легко, і складно. Легко – тому, що це надзвичайно добра, чуйна і відкрита людина, жінка, про яку багато хто говорить як про власну матір. Складно – тому, що не одразу відшукаєш ті слова, котрі змогли б передати багатство і красу її душі, теплового серця. Але одне очевидно: говорити і писати про таких людей треба». Поезія Т. Кібкало – «чисте мистецтво і справжній талант, який завжди викликає у людей світлу радість і бажання самим зробити що-небудь по-справжньому добре».

III. Оголошення теми і мети уроку.

Сьогодні на уроці ми з вами познайомимося з творчістю відомої ізмаїльської поетеси Таміли Кібкало, дізнаємося про її долю, спробуємо зазирнути у неповторний світ її художнього світу, щоб пережити разом з нею глибокі переживання, відчутти добрі помислі та світлі відчуття від сприймання світу.

Запис теми та епіграфу уроку.

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Слово вчителя.

Таміла Кібкало народилася у мальовничому селі на Харківщині 18 серпня 1937 року і була другою донькою в сім'ї. Дитинства крила спалені війною. Після закінчення середньої школи стала студенткою Мелітопольського державного педагогічного інституту. Через п'ять років отримала диплом вчителя хімії та біології і по комсомольській путівці поїхала на цілину. В 1964 році приїхала в Ізмаїл до сестри і навіки приросла

серцем до краси Придунайського краю». Любов до придунайського краю визначила тематичну домінанту всієї поезії Т. Кібкало, в тім числі й віршів для дітей. В одному з інтерв'ю газеті «Собеседник Измаила» Т. Кібкало особисто свідчила: «Тематика моїх віршів різнопланова: домінує пейзажна лірика рідного краю». В цьому ряду низка високопоетичних перлин: «Весна на Дунаї», «Люби і знай...», «На Дунаї» та ін.).

Т. Кібкало почала писати вірші в доволі зрілому віці (після сорока років). Вона увійшла до літературно-мистецького життя придунайського краю на початку 80-х років, ставши членом Ізмаїльського літературного об'єднання.

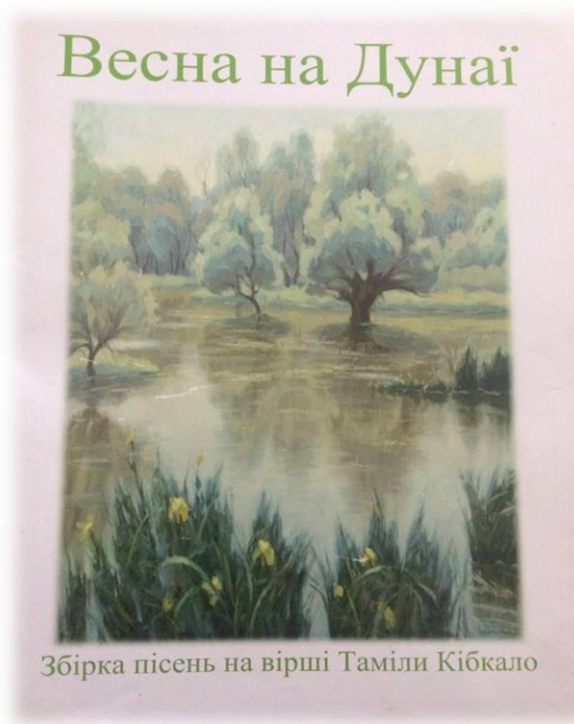
Перша збірка віршів «Дві мови – два крила» побачила світ в ізмаїльській міській друкарні 2005 року (редактор Г. Райбедюк). Це двомовна поетична книжка, що, власне, закладено в її символічній назві. До неї увійшли вірші різних років. Серед них: ліричні («Вітер з моєї весни», «Ніч горобина», «Любити хочу»), філософські («Летять за обрій», «Як сумно мовчить телефон», «Я – вільний птах»), пейзажні («Шипшина», «Весна») поезії.

Довгоочікуване видання для дітей «На Дунаї хвиля грає» вмістило раніше друковані й нові вірші для дітей. Як зазначено в анотації до збірки, ці вірші «наділені щемною любов'ю до маленьких читачів, глибоким розумінням чистих дитячих душ». Вельми цікавою є структура збірки. Відповідно до змістових домінант вміщені в ній вірші зорганізовано в чотири тематичні розділи: «Сонячний Придунай», «В куточку рідної природи», «Тепло родинного дому», «Духовні краплини для малої дитини». «Сторінки цієї збірки «прикрашені малюнками учнів Ізмаїла, Рені, сільських шкіл».

Унікальною в багатьох сенсах є книжка «Весна на Дунаї» (літературний редактор – Г. Райбедюк). Власне, це збірка пісень на слова Т. Кібкало, що об'єднала різні види мистецтва. Її музично-художній зміст доповнюють творчі роботи ізмаїльських художників (викладачів Ізмаїльського державного гуманітарного університету: В. Коренька, О. Кари,

ВІ. Пастиря, І. Шишмана). «Весна на Дунаї» – унікальний приклад синтезу слова, музики та живопису. Видання підготовлено до 80-річчя композитора О. Затинченка (він же є автором переднього слова та музики зачинної пісні, що дала назву однойменній збірці).

Тому зараз на слова Т. Кібкало ми прослухаємо пісню «Шевченкова мова» у виконанні вчителя музики (або учня, який володіє музичним інструментом).

Шевченкова мова

сл. Т. Кібкало муз. В. Катриченко

Темп = 60

Нім Em Нім Em G D

Шевченкова мова – джерельна водиця, яскравими барвами грає-іскриться.

Шевченкова мова – зоря світанкова, навіки у серці моїм залишиться.

Як бачимо, Т. Кібкало вдалось створити власний поетичний світ, утвердити неповторний індивідуально-авторський лірико-драматичний тембр, власну інтонацію, спосіб відтворення довілля й актуалізації буттєвих проблем. Світосприйняття й світовідчуття поетеси втілені в широкому діапазоні тональностей.

Шевченкова мова –
джерельна водиця,
яскравими барвами
грає-іскриться.

Шевченкова мова –
зоря світанкова,

навіки у серці моїмзалишиться.

Що ви можете сказати про поезію Т. Кібкало? Її вірші, які вони?

2. Повідомлення учнів про творчий шлях поетеси.

Перший учень.

Вірші Т. Кібкало особливо проникливі й глибоко ліричні, адже в них втіленосвітлі думки, невичерпну любов до рідного краю – голубого Дунай, сивих лиманів, безмежного Буджацького степу. Слово поетеси надзвичайно проникливе, бо в ньому не відчувається й нотки неправди, лукавства, натомість воно звучить як щира молитва, як заповіт сучасника і нащадкам:

Люби і знай свій рідний край –
 Буджацький степ, ріку Дунай,
 Сріблясто-голубі лимани,
 Осінні вранішні тумани,
 Калини кетяги червоні,
 Дощу краплинку на долоні,
 Гаїв смарагдових розмай...
 Люби свій Придунайський край.

Другий учень.

Т. Кібкало буває різною – від глибоко ліричної до гумористично-дотепної. Їй вдалось створити власний поетичний світ, утвердити неповторний індивідуально-авторський лірико-драматичний тембр, власну інтонацію, спосіб відтворення довкілля та порушення пекучих проблем сучасності: байдужість, сирітство, жорстокість. Поетеса протиставляє злу та насильству світ добра і краси, любові й щирості, милосердя та взаємодопомоги. Саама такою постає поетеса постає перед читачем у віршах для дітей. Т. Кібкало особисто вважає себе як авторка творів для дітей. У її доробку цікаві книжечки-розмальовки, в яких усе дихає любов'ю та красою. Саме входження поетеси в літературу розпочалося зі спілкуванням з дитячою аудиторією. В одному з ранніх віршів вона пише:

Мені доля усміхнулась –
 запросила в гості музу.
 Я тепер вірші складаю
 для малечі і для друзів.
 Як мої радіють очі!
 Як вони від щастя сяють,
 коли віршики маленькі
 першокласники читають.

3. Слово про поетесу.

Слово журналіста:

Інна Стойкова (газета «Собеседник Измаила»): «Таміла Кібкало – проста земна жінка, але настільки багатогранна, що дух перехоплює. І навіть письменником себе називати не дозволяє, радше – любителем письменницького мистецтва. Доволі успішним «любителем», що користується увагою читачів».

Слово поета:

Оксана Картельян: «Талант, яких мало – Таміла Кібкало [...] Поетична мама й бабуся десятків дорослих і юних творців, відома поетеса і альтруїстка, громадський діяч і автор книжечок-розмальовок, що їх наші діти щорічно отримують в подарунок до 1 вересня. Тамілу Кібкало в місті знають всі, хто принаймні раз доторкнувся до поетичного слова. Вона ходить по школах, виступає перед дітьми, відшукує нові й нові таланти...».

4. Інтерактивна вправа («Інтерв'ю з поетесою»).

Оптиміст за світовідчуттям, Т. Кібкалоніколи не втрачає оптимізму. Її життя і творчість вартне наслідування, бо в ньому – невичерпне джерело добротності та життєславлення. Пропоную послухати, що сама поетеса говорить про власне покликання та розуміння призначення поезії взагалі.
(Інтерв'ю)

V. Підсумок уроку.

1. Бесіда за питаннями.

- Охарактеризуйте коротко свої враження від віршів поетеси.
- Як ви гадаєте, чи потрібно дотримуватися настанов поетеси (творити добро, плекати любов до людей, до навколишнього світу)? Чому?

2. Заключне слово вчителя.

Отже, підсумовуючи все сказане сьогодні, можемо зробити висновки: Таміла Кібкало належить до поетів, котрі утверджують у житті добро й любов. Її збірки, залежно від того, кому адресовані, перейняті теплом і душевність, настанову робити життя прекрасним і бути вдячним за красу світу, за життя:

Я Богу дякую за все:
за мирне небо, мирну землю,
за спів пташиний навесні,
за оцей край благословенний,
де жити випало мені.

VI. Рефлексивно-оцінювальний етап.

VII. Домашнє завдання.

1. Прочитати поезії Таміли Кібкало, вивчити напам'ять одну із них (на вибір).
2. Намалювати ілюстрацію до одного з віршів поетеси.
3. Написати творчу роботу на тему: *«Молитвами вчасно вилікуйте душі...»*